

Timurlu Dönemi Herat'ında Bir Müderris: Mesud Şirvânî'nin (ö. 905/1500) Entelektüel Biyografisine Doğru*

A Teacher in Timurid Herat: An Intellectual Biography of Mas'ud Shirwānī

Yasin Apaydın¹

*Çalışmayı okuyarak katkıda bulunan Orhan Musahanlı'ya ve kıymetli mülhazalarından ötürü anonim hakemlere müteşekkirim. Derginin son sayısını göremeden vefat eden kıymetli büyüğüm Ahmed Hamdi Furat'ı bu vesileyle rahmet ve minnetle yad ederim.

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Yasin Apaydın (Doç. Dr.),
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İstanbul, Türkiye
E-posta: yasin.apaydin@istanbul.edu.tr
ORCID: YA. 0000-0002-3880-0834

Başvuru/Submitted: 12.05.2023
Revizyon Talebi/Revision Requested:
11.07.2023
Son Revizyon/Last Revision Received:
08.08.2023
Kabul/Accepted: 25.08.2023

Atıf/Citation: Apaydın, Yasin. Timurlu Dönemi Herat'ında Bir Müderris: Mesud Şirvânî'nin (ö. 905/1500) Entelektüel Biyografisine Doğru. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 13/2, (Eylül 2023): 493-518.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2023.1296135>

Öz

Bu çalışma, biyografisi hakkında kısıtlı bilgilere sahip olduğumuz ve kendisine atfedilen birçok eser ile tanınan Mesud Şirvânî'nin entelektüel hayatına odaklanmaktadır. Hakkında yazılanlara bir alternatif olarak döneminde istinsah edilen yazma mecmualardan hareketle bir biyografi teklif ettiğimiz çalışmamızda, erken dönem kaynaklar ile sonraki dönem kaynakların birbirinden ayrılan ve kimi zaman ters düşen ifadelerinin yazma eserlerden elde edilen kodikolojik bulgularla tahkik edilip sunulması hedeflenmektedir. Bu bağlamda Carullah koleksiyonu 1437 ve el-Mektebetü'l-Ezheriyye koleksiyonu 2224 numaralarda kayıtlı, Şirvânî'nin yaşadığı dönem ve mekânda, 9. yüzyıl Herat'ında istinsah edilen iki mecmua gündeme getirilmiştir. Her ikisinde de Şirvânî'ye ait birçok eser yanında Şirvânî'nin, akrânı düşünürlerle kurduğu ilişkilere dair tarihi kayıtlar içeren metinler yer almaktadır. Özellikle Dârüşşifâ Medresesi'nde Şirvânî'nin müderris olarak atandığı gün vesilesiyle Mir Atâullah el-Hüseynî ile aralarında cereyan eden "mübâhase", Şirvânî'nin kapalı kalan hayatına ışık tutması açısından önem arz etmektedir. Yazıda, Şirvânî'nin hayatı hakkında yazılan kısıtlı ve bazen yanıltıcı bilgi veren kimi araştırmalar da doğrudan mezkûr mecmualara ve Şirvânî ile tanışıklığı olan tanıklara müracaat edilerek sorgulanmıştır. Kaynaklar bu gözle tarandığında, Şirvânî için ilki irfânî, ikincisi ilmî olmak üzere iki yönlü bir entelektüel hayattan bahsetmek mümkündür. Bir taraftan Bâharzî'nin anlatışında öne çıkan, Molla Câmî'nin irşat halkasına dâhil olmuş ve onun manevi rehberliğinin sâdik bir takipçisi Şirvânî portresi; öte yandan, yazma mecmualarında karşımıza çıkan, tanım teorisi, lafızlar bahsi gibi mantığın tasavvur kısmına odaklanan irili ufaklı hâşiye ve talikatların müellifi Şirvânî'dir. Çalışmamızda Şirvânî'nin kimliğine yönelik Kâtip Çelebî'nin gündeme getirdiği Rûmî nisbesinin aslı sorgulanarak bu nisbe ile anılan düşünürlerin farklı kişiler olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Hayatları ve eserleri hakkındaki bazı benzerliklerin bu yönde bir yanlış anlaşılmaya götürdüğü hususu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Mesud Şirvânî, Mir Atâullah Hüseyinî, Herat, el-Metâlî'

ABSTRACT

This study focuses on the intellectual life of Mas'ūd Shirwānī, who has been known and recognized for his work, yet information about him is limited. As an alternative to works written about him, we propose an intellectual biography based on the handwritten majmuas of his period. The article suggests the two manuscripts recorded in Jārullāh collection, namely, numbers 1437 and 2224 (in the al-Maktaba al-Azhariyya collection), which were copied in the same place and period as those of Shirwānī's life, namely, Timurid Herat in the ninth century. Both contain many works written by Shirwānī as well as important text and information about his relationship with contemporary thinkers. In particular, elucidating *mubahasa*, which occurred between Shirwānī and Mīr Atāullāh al-Husaynī on the occasion of a former appointment as a teacher at the Dār al-shifā, is important in terms of Shirwānī's intellectual life. When considering the portrait drawn in Bāharzī's *Maqāmāt*, which has been neglected by Shirwānī biographies, we encounter a devoted follower of the spiritual guidance of Mullā Jāmī, who was included in the circle of Mullā Jāmī's irshād. Alternatively, Shirwānī is the author of a number of commentaries and taliqats found in manuscript collections that focus on the part of conception of logic such as the theory of definition and the discussion of expressions. This study questions the origin of the epithet Rūmī, which was brought up by Kātip Çelebī regarding Shirwānī's identity, and emphasizes the possibility that the thinkers referred to by this epithet were different people.

Keywords: Islamic Philosophy, Mas'ūd Shirwānī, Mīr Atāullāh al-Husaynī, Herat, al-Matālī'

EXTENDED ABSTRACT

This study focuses on the intellectual life of Mas'ūd Shirwānī, who has been recognized for his recognized work, yet, information about him remains limited. As an alternative to written works about him, we propose an intellectual biography based on the handwritten majmuas of his period. We also aim to present the statements of early and later sources, which differ and occasionally contradict one another, by analyzing and presenting the codicological findings obtained from them. In other words, the study aims to demonstrate that a biography constructed by combining sources without making a distinction leads to confusion in the different portraits of Shirwānī. As this study aims to present Shirwānī's intellectual biography by considering his extant works, it highlights the manuscript collections written in the time and geography in which he lived, which relevant studies have neglected thus far. In this manner, the study suggests the possibility of overcoming a few of the difficulties encountered in identifying his life and works. In this context, the article suggests the two manuscripts recorded in the Jārullāh collection, namely, numbers 1437 and 2224 (in the al-Maktaba al-Azhariyya collection), which were copied in the same place and period as those of Shirwānī's life, namely, Timurid Herat in the 9th century. Both contain many works written by Shirwānī as well as important text and information about his relationship with contemporary thinkers. Among them, elucidating *mubahasa*, which occurred between Shirwānī and Mīr Atāullāh al-Husaynī on the occasion of a former appointment as a teacher at the Dār al-Shifā, is important in terms of Shirwānī's intellectual life. This study endeavors to eliminate a few limited and occasionally misleading studies on Shirwānī's life by directly referring to the aforementioned sources and witnesses acquainted with Shirwānī. Hence, the study considered first-hand accounts from Ali Shīr al-

Nawāyī and Kamāl al-Dīn Bāharzī with Shirwānī at the center and constructed the biography with additional accounts from historians contemporary with Shirwānī such as Handmīr. When comparing between the manuscript collections and biographical works, discussing the two-sided intellectual life of Shirwānī is important. Especially when we consider the portrait drawn in Bāharzī's *Maqāmāt*, which is neglected among Shirwānī biographies, we encounter a devoted follower of the spiritual guidance of Mullā Jāmī, who was included in the circle of Mullā Jāmī's irshād. The statements of Nawāyī that evoking this aspect strengthen the aforementioned claim. Analysis of the works attributed to Shirwānī in the manuscript collections indicates that the majority of consist of ta'liqāts written on the *Matāli'* collection, whose text, commentary, and gloss belong to Sirāj al-Dīn al-Urmawī, Qutb al-Dīn al-Rāzī, and Sayyid Sharif al-Jurjānī, respectively. These large and small talikāts, which occasionally appear as single works, give the impression that they were written by a scholar following al-Jurjānī. Thus, the study infers that Shirwānī wrote his works in accordance with the spirit of the period by adopting the method of taḥqīq in these writings, which focus on the theory of definition. This aspect can be viewed as highly technical topics of logic and part of conception such as the discussion of words. One of the secondary outcomes of this study is the necessity of questioning the origin of "al-Rūmī" as nisba described by Kātip Çelebī regarding Shirwānī's identity and emphasize the possibility that the thinkers referred to by this nisba were different scholars. It is stressed that certain similarities in their lives and works lead to a misunderstanding along this direction.

Giriş

1381-1507 yılları arasında Timurlular'ın hâkimiyeti altında kalan Herat şehri, bu dönemde görülen yoğun ve etkin imar ve eğitim faaliyetleri ile birçok çalışmanın konusu olmuştur. Özellikle Timurlular'ın son evresine tekabül eden Hüseyin Baykara (slt. 1469-1506) ve mukarrebî Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) dönemleri kültür ve sanat alanında Herat Okulu ismini alacak kendine has formların üretildiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir.¹ Eğitim faaliyetleri de daha ziyade eğitim müesseseleri olan medreselerin özellikle niceliksel (ve kısmen niteliksel) durumuna paralel bir şekilde ele alınmış ve bu alandaki başarılar ortaya konulmuştur.²

Bu dönem ve coğrafyaya dair yapılan çalışmalara biraz daha odaklandığımızda, 15. yüzyılda etrafında oluşan ders ya da irşat halkalarıyla tanınan Herat'ta mukim³ ya da sarayla irtibatlı diğer coğrafyalardan bu bölgeye gelen bilginlerin⁴ kurduğu ilişki çerçevesinde araştırmaların yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede Tefâtânî (ö. 792/1390) ve Cürçânî (ö. 816/1413) halkalarından yetişen Muînuddin et-Tûnî (ö. ?), Muhammed el-Câcermî (ö. ?), Molla Câmî (ö. 898/1492), Hafîd-i Tefâtânî olarak şöhret bulan Seyfeddin Ahmed el-Herevî (ö. 906/1501) gibi bilginlerin isimleri “Dâr-ı Saltanat” Herat'la özdeşleşmiştir.⁵ Zikri geçen bilginlerin halkalarında yetişen birçok bilgin Herat medreselerinde canlı bir ilmî ortamın sürekliliğini sağlamayı başarmıştır. Bu âlimlerden biri de adı her geçtiği kaynakta Gevherşâd, Gıyâsiye ve İhlâsiye gibi Herat'ın görkemli medreseleri ile özdeşleşen müderris Mesud Şîrvânî'dir (ö. 905/1500).⁶

1 Recep Uslu, “Herat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17/215.

2 Timurlular dönemi Herat'ında eğitim faaliyetleri umumiyetle medreselerin niceliksel özellikleri üzerinden ele alınmıştır. Örnek çalışmalar için bk. Seyyid Aşgar Musevitebâr-Erdeşir Esedbeygi, “Berresi-i Karkerdhâ-yi Muhtelif-i Müderrisân Devre-i Timûr Der Herat”, *Pezuheşnâme-yi Horasân-ı Büzürg* 47 (2022), 46-56; İhlâsiye Medresesi özelinde bir çalışma için bk. Subtelny, Maria Eva. “A Timurid Educational and Charitable Foundation: The Ikhlâşîyya Complex of 'Ali Şîr Navâ'î in 15th-Century Herat and Its Endowment.” *Journal of the American Oriental Society*, 1 (1991), 38–61. <https://doi.org/10.2307/603748>; Mustafa Şahin, *Orta Çağ'da Herat Bölgesi* (Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 281-295.

3 Şüphesiz bu bilginler arasında ilk akla gelen, hayatının büyük bir kısmını Herat'ta geçiren Molla Câmî'dir. Onun etrafında teşekkül eden entelektüel hayat hakkında bk. Ertuğrul İ. Ökten, *Jami (817-898/1414-1492) His Biography And Intellectual Influence in Herât* (The University of Chicago, Department of History, Doktora Tezi, 2007). Câmî yanında Herat'ın şöhret sahibi diğer bilginleri de zaman zaman verdikleri icazetler sebebiyle araştırmalara konu edilmiştir. bk. Mustafa Şahin-Berdi Sadakat, “Câm ve Herât'ın Büyük Müderrislerinden Mevlâna Celâleddîn-i Kâyimî'nin Yusuf-ı Ehil'e Verdiği Arapça İcazetnâmenin Tercümesi”, *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi* 11 (2014), 199-209.

4 İlker Evrim Binbaş, *Intellectual Networks in Timurid Iran: Sharaf Al-Dîn 'Alî Yazdî and the Islamic Republic of Letters* (Cambridge: Cambridge University Press, 2016).

5 Ebu Said Mirza Han ve Hüseyin Baykara dönemleri bilginlerinin detaylı anlatımı için bk. Handmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, nşr. Debîr Siyâkî, (Tahrân: İntişârât-ı Hayyâm, 1380), 4/ 102-115.

6 Naqibullah Farmani, *İslam Medeniyetinde Herat* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50; Kishimjan Eshenkulova, *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm el-Evâil* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 76. Gıyâsiye Medresesi, önceki dönemlerde inşa edilip Timurlular tarafından restore edilmiş, Cürçânî ve Sadeddin Fârisî'nin öğrencileri tarafından kurulmuş bir eğitim müessesesi olduğunu hatırdı tutmak gerekir. İleride de detaylandırılacağı üzere, Şîrvânî'nin eserlerinin Cürçânî'nin ilmî mirası ile yakından irtibatı bulunması bir tesadüf değildir. Bazı çalışmalarda Şahrûh'un (1405-1447) “riyâzî-talimî ve hikemî ilimlerde üstün olan Seyyid Şerîf'e karşı dil ve dinî ilimlerde baskın olan

9./15. yüzyılın ikinci yarısında Herat'ta aktif olan Mesud Şîrvânî'nin entelektüel hayatını ortaya koyan müstakil bir çalışma mevcut değildir. Hakkında bildiklerimizin bilmediklerimize oranla çok küçük bir kısma tekabül ettiğini söylemek mümkündür. Bu sebeptendir ki, Şîrvânî hakkındaki çalışmalar daha ziyade ona atfedilen eserler üzerinden yapılmış fakat hayat hikayesi birkaç cümle ile geçiştirilmiştir. Bu durum Şîrvânî'nin hayat hikayesinin önemli bir kısmını teşkil eden entelektüel yönüne tahsis edilen bir çalışmayı gerekli kılmıştır. Hâlen yazma hâlinde bulunan eserlerinin ortaya çıkarılmasının ya da bir dökümünün yapılmasının bu zikredilen yönün sağlıklı bir şekilde ortaya konmasına destek vereceği açıktır.

İlerleyen sayfalarda öncelikle Şîrvânî biyografisini inşa ederken eserlerinin tespiti başta olmak üzere araştırmacıların önüne çıkan engellerden bahsedilecek, sonrasında tedavüldeki bilgilerden hareketle hayat hikayesi sunulacaktır. Burada Şîrvânî'nin hayatı hakkında önceden beri oldukça sınırlı ve kendisine göre daha meşhur bilginlerin gölgesinde kalarak dile getirilen hususların bir dökümü yapılacak ve Şîrvânî portresi, zikri geçen aslı kaynaklara müracaatla derli toplu ve müstakil bir surette sunulacaktır. Zira bu hâliyle dahi Şîrvânî'nin müstakil bir tercümesinin bulunmaması bu durumu zorunlu kılmaktadır.

Çalışmanın ikinci yarısından itibaren, Şîrvânî çalışmalarında çoğunlukla ihmal edilen biyo-bibliyografik kaynaklara ve döneminde istinsah edilen mecmualara odaklanılacak, akrânı ve hatta rakibi olarak görebileceğimiz Mir Atâullah el-Hüseynî gibi bilginlerin eserlerinden hareketle Şîrvânî'nin entelektüel hayatına yönelik ulaşabildiğimiz bilgi ve bulguları Timurlu dönemi Herat'ındaki ilim ve kültür tarihine katkısını da gösterecek şekilde sunacağız. Özellikle ara başlıklarda Şîrvânî'nin entelektüel hayatı ve ilim anlayışına dair genel anlatının kaynaklarını sorgulayan, beraberinde getirdiği kapalılığı ve çelişkili durumları gidermeye yönelik bilgilere yer verilecektir.

Eksikliğini muhafaza ederek mevcudiyetini devam ettiren Şîrvânî biyografisinin entelektüel bir çizgiye yerleştirilmiş hâlini sunduğumuz bu çalışmayla, ulaşılamayan ya da kayıt dışı kalmış mecmua ve eserlerin dolaşıma girmesiyle tadili ve geliştirilmesinin her daim mümkün olduğunu söylemek izahtan varestedir.

1. Şîrvânî'nin Eserlerini Tespitte Karşılaşılan Zorluklar

Mesud Şîrvânî'nin hayatı hakkında bilgi veren ilk kaynaklar, öncelikli olarak onun nereli olduğu ve nerelerde bulunduğu, hangi hocalardan ders aldığı, yetiştirdiği öğrencileri ve üstlendiği vazifeleri ile ilgili çoğu zaman tatminkâr olmayan bilgiler vermektedir. Şîrvânî'nin kaleme aldığı eserlerle ilgili bilgiler ise yok denecek kadar azdır. Onun eserleri hakkında bilgi veren kaynaklar genelde, *Keşfu'z-zunûn* örneğinde olduğu gibi Şîrvânî'nin vefatından çok sonra yazılmıştır. Şîrvânî'ye yakın kaynaklar tarandığında ise nadiren isim verilerek onun

Teftâzânî'nin öne çıkarıldığı ve bu eğilimin Hüseyin Baykara döneminde de sürdürüldüğü ifade edilmiş olsa da Şîrvânî özelinde bu hükmün cari olmayacağını söylemeliyiz. Detaylı bilgi için bk. İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı: Semerkand Matematik Astronomi Okulu", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 14 (2003), 24-25.

bir eserine atıf yapıldığına, çoğunlukla isim zikretmeksizin eserlerin nicelik veya niteliğine yönelik kısa açıklamalara rastlamaktayız.

Söz gelimi Şirvânî'nin çağdaşı tarihçi Handmîr (ö. 942/1535-36), onun *Şerhu Hikmeti'l-'ayn* üzerine bir hâşiye yazdığını ve öğrenciler arasında meşhur olan birtakım risâlelerinin olduğunu içerik ve sayısına dair bir bilgi zikretmeksizin kaydetmektedir.⁷ Hasan-ı Rumlû da (ö. 985/1577) *Ahsenü'l-tevârih*'inde Şirvânî'nin eserleri arasında, muhtemelen Handmîr'i kaynak olarak Şirvânî'nin aynı eserine yer vermektedir.⁸ Benzer şekilde, tanışıklıklarını bildiğimiz Ali Şir Nevâî, Şirvânî'ye ait herhangi bir eserden bahsetmemiştir.⁹

Görüldüğü üzere, Şirvânî'ye yakın kaynaklar, eserleri hakkında tatminkâr bilgi sunmamaktadır. Bununla birlikte eser ismi zikretmeyip eserlerin keyfiyeti hakkında bazı ipuçları sunan daha erken dönem kaynaklara rastlamak mümkündür. Bunların başında, ileride detaylı bir şekilde ele alacağımız, Kemâleddin Bâharzî'nin (ö. 909/1504) *Makâmât-ı Câmî*'i gelir. Ona göre Şirvânî, medreselerde okutulan her türlü ilimde mâhir bir âlimdir. Buna şahit olarak da Bâharzî, onun akli [felsefi] kitapların zor bölümlerine dair kaleme aldığı güzel haşiyelerden bahsetmekte, bu durumu ilmî maharetine şahit olarak sunmaktadır.¹⁰

Erken dönem kaynaklarda *Şerhu Hikmeti'l-'ayn* haricinde Şirvânî'ye ait herhangi bir eserin zikredilmeyişine, hakkında yapılan çalışmalarda ona atfedilen birçok eserin, müellifin kimliğine dair eser içi bir kayıt ihtiva etmeyişi eklendiğinde eserlerin tespiti hususunda büyük zorlukların bizi beklediği görülecektir. Nitekim muhtelif araştırmalarda birçok eserin sadece bu kayıtlara bağlı kalınarak Şirvânî'ye aitmiş gibi gösterildiği söylenebilir. Bu durumda yapılması gereken ve kısmen de yapılan, yazma eserlere müracaat edilerek bu zorluğu aşmaktır.

Bu durum beraberinde birtakım zorlukları getirmektedir. Yazma eserlerin doğasından kaynaklanan, eser dışındaki kayıtlarda (zahriye vb.) görülen yanlış nispetler, müellif ya da eser isimlerinin benzerlikler sonucu karıştırılması gibi durumlar dikkate alındığında yapılacak tespit çalışmalarında oldukça ihtiyatlı davranmamız gerekmektedir.

Kanaatimize göre, sadece zahriye kayıtlarına ya da genel olarak eser dışı kayıtlara dayanarak Şirvânî'nin eser ya da eserlerinden kesin bir dille söz etmek mümkün görünmemektedir. Şirvânî'nin ismine ya da bir eserine açıkça göndermede bulunduğu eserleri bir yana, herhangi bir ipucuna rastlanmayan eserlerinin tespitinde, ona aidiyetinde problem bulunmayan eserlerindeki üslubu yanı sıra akrâm veya ilişkide bulunduğu bilginlerin atıflarını dikkate alarak bazı sonuçlara ulaşmak mümkündür. Eserlerin tespiti ya da aidiyetinin sıhhati konusunda başvurulabilecek bir diğer husus da müellifin yaşadığı dönem ve coğrafyadan günümüze gelen kitap ve mecmuaların dikkate alınmasıdır. Müellifle aynı dönem ve mekânı paylaşmış bulunan akrâmı âlim ya da öğrencilerin şahitliği de eserlerin tespitinde elverişli görülebilecek hususlardandır.

7 Zikredilenlere ek olarak Şirvânî'ye ait bazı şiirlerin de olduğu belirtilmektedir. Handmîr, *Târih-i Habîbü's-Siyer*, 4/ 343.

8 Hasan-ı Rumlû, *Ahsenü'l-tevârih*, trc. Oktay Efendiyev (Kastamonu: Uzanlar Matbaası, 2017), 364.

9 Ali Şir Nevâî, *Mecâlisü'n-nefâ'is*, haz. Kemal Eraslan (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001), 135.

10 Kemâleddin Bâharzî, *Molla Câmî'den Ali Şir Nevâyî ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*, çev. Veysel Başçı (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 70.

Görebildiğimiz kadarıyla, Mesud Şîrvânî hakkında yapılan çalışmalarda genel eğilim, zikrettiğimiz hususların ilkinin dikkate almak şeklinde olmuştur. Diğer bir tabirle, geç dönemde yazılmış biyo-bibliyografik kaynaklar yanında günümüze ulaşan nüshaların ya zahriye kayıtlarında ya da bir mecmua içerisinde ise fihristlerinde yer alan kayıtlardan yola çıkılarak tespitlerde bulunulmuştur. Sözünü ettiğimiz diğer hususlar, yani müellifin eserlerinde hâkim olan üslup ve yaşadığı döneme gerek kişiler gerekse de nüshalar tarafından edilen tanıklık eser tespitinde dikkate alınmış değildir.

2. Biyo-bibliyografik Kaynaklarda Şîrvânî

Benzer bir gözlemi, Şîrvânî'nin hayat hikayesi hakkında da dile getirmek mümkündür. Onun hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar, eserleri hakkında oldukça kısıtlı bilgi sunan ve az önce ismi anılan eserlerle sınırlı tutulduğunda, birçok merhalesi meçhul bir hayat hikayesiyle bizi karşı karşıya bırakır. Buna göre kendisiyle tanışıklığını bildiğimiz Ali Şîr Nevâî, tezkiresinde Mevlânâ Mesud olarak andığı ve güzel ahlaklı, derviş mizaçlı ve dünyaya değer vermeyen biri olarak zikrettiği Şîrvânî'nin, Şîrvân'dan olduğunu ve kendi memleketinden Herat'a (Herî) geldiğini belirtir. Burada ifâde ve istifâde ile ciddiyetle meşgul olduğunu, Hazret-i Mahdûmî'nin (Molla Câmî) derslerine bir müddet iştirak ettiğini, hâlihazırda Gevherşâd Begüm Medresesi başta olmak üzere diğer medreselerde de tedrise devam ettiğini belirtir.¹¹

Şîrvânî ile ilgili ilk elden bilgiler olarak görebileceğimiz Nevâî'nin sözleri ile onun Heratlı değil de sonradan buraya intikal ettiğini, tedris amaçlı değil ama aynı zamanda öğrenme amaçlı burada bir müddet bulunduğunu anlamaktayız. Nitekim Nevâî, onun ders aldığı hocası olarak sadece Molla Câmî'yi anmakta bunun dışında bir bilgi paylaşmamaktadır. Binaenaleyh Şîrvânî'nin hayatının çok erken döneminde değil de muhtemelen belirli bir birikimi elde ettikten sonra Molla Câmî'nin de tedristeki şöhretini bilerek Herat'a geldiğini varsayabiliriz. Bir diğer önemli bilgi birden fazla medresede aynı anda müderrislik yaptığıdır ki bu onun Herat'ta kabul görmüş bir bilgin olduğunu açıkça göstermektedir. Nitekim metnin devamında uzak diyarlardan ondan ders alma arzusıyla gelenlerin de katılımıyla yüzden fazla kabiliyetli ilim öğrencisinin her gün kendisinden istifade ettiği belirtilir.¹²

Nevâî'nin Şîrvânî ile ilgili irtibatının ne düzeyde olduğunu göstermesi açısından aynı tercümede aktardığı şu olay da anlamlıdır:

“Bir gün fakir ile öğle namazını kıldı, namaz bittikten sonra fazla olarak iki rekât daha kıldı. Fakir dedim ki: Tahvildâr (borç senedi düzenleyen) hesap kılarken fazla göstermesi hainlik delilidir. Bu söz meşhur oldu, Mevlânâ dermiş ki: İki rekât fazladan namaz kıldım. Yıllardır onun melâmet ve azametinden kurtulamadım.”¹³

Bu sözlere bakarak Nevâî ile Şîrvânî arasında tanışıklığın sıradan bir ilişkidenden ibaret olmadığını, ikisi arasında yakın denebilecek bir irtibatın kurulduğunu söylemek mümkündür.

11 Ali Şîr Nevâî, *Mecâlis*, 454.

12 Ali Şîr Nevâî, *Mecâlis*, 454-455.

13 Ali Şîr Nevâî, *Mecâlis*, 455.

Nevâî'nin siyâsî nüfuzunu dikkate aldığımızda ve Şîrvânî'nin Herat'ın başta gelen medreselerinde görevlendirilişini düşündüğümüzde onun siyâsî otorite ile yakın bir ilişki kurmuş olma ihtimali akla gelmektedir. İleride de ifade edileceği üzere, her ikisinin de Molla Câmî'den istifade etme konusundaki ortaklıkları ikisi arasındaki samimiyetin pekişmesine yol açmıştır, diyebiliriz.

Şîrvânî hakkındaki genel anlatının bir diğer kaynağı Nevâî gibi Şîrvânî'nin çağdaşı olan Timurlular döneminin meşhur tarihçisi Handmîr'dir. O, *Habîbü's-siyer*'de Timurlu bilginler arasında Kemâleddin Mesud Şîrvânî'yi de anar. Nereli olduğu ya da ne sebeple Herat'a geldiği konusunda herhangi bir bilgiye yer verilmeyen tercümede Şîrvânî, kelâm, mantık ve felsefi ilimlerde zamanın en bilgini; ma'kûl ve menkûl ilimlerinde kemâl-i dikkat ile ders veren; yıllar boyunca Gevherşâd ve İhlâsiye Medresesi'nde tedris ve ifâdede bulunmuş; Kadı Nizâmeddin'in (ö. ?) tedrisi bırakmasının ardından Gevherşâd Begüm Medresesi'ndeki görevinden ayrılarak onun yerine Gıyâsiyye Medresesi'nde ders vermeye başlayan bir müderris olarak tanıtılır.¹⁴

Şîrvânî'nin hayatı ile ilgili anlatımını biraz daha detaylandıran Handmîr, Gıyâsiyye Medresesi'ne geçişle ilgili tedrise başlama töreninden (iclâs) bahsetmektedir. Törende başta Emîr Nizâmeddin Ali Şîr (Nevâî) olmak üzere Herat'ın bütün ileri gelenleri (sâdât) ve bilginleri bir araya gelmiştir. Medrese vakfîyesinin "Horasan'ın en bilgini olma" şartını içermesi sebebiyle Mevlânâ Kemâleddin Mesud "Ben sizin bilmediğinizi bilirim" meâlindeki Bakara Sûresi'nin 30. âyeti üzerine birçok nükte ve incelik barındıran bir yorumunu arz etmiş ve herkesin takdirini kazanmıştır.

Handmîr devamında, yukarıda da aktarıldığı üzere Şîrvânî'nin talebeler arasında meşhur olan birtakım risâleler kaleme aldığını ve bazı şiirlerinin bulunduğunu kaydeder. Son olarak fânî âlemden bâkî âleme 905 senesinde irtihâl ettiğini ve "Pîr-i sîsad sâl (Üç yüzlük pir)"¹⁵ mezarlığına defnedildiğini belirterek tercümeyi bitirir.¹⁶

Şîrvânî'nin kendisinden ders aldığı hocaları arasında Molla Câmî yanında başka isimlerle de tesadüf olunmaktadır. Kâtip Çelebi'nin *Süllemü'l-vüsûl*'ünde yer verdiği bilgiye göre, Şîrvânî'nin kendisinden okuduğu bilginler arasında Şah Fethullah [Şîrvânî] (ö. 891/1486) yer almaktadır.¹⁷ Mesud Şîrvânî'nin, Kadızâde-i Rûmî'nin (ö. 844/1440'tan sonra) öğrencileri

14 Handmîr, *Târihu habîbi's-siyer*, 4/343. Bu ifadeler kısmî farklılıklarla birlikte Hasan-ı Rumî tarafından da dile getirilmiştir. bk. Hasan-ı Rumî, *Ahsenü'l-tevârih*, 364. Genel olarak Handmîr'in aktarımının takip edildiği eserin kimi nüshalarında Şîrvânî'nin ders verdiği Gıyâsiyye Medresesi yerine muhtemel bir okuma hatası olarak Abbâsiye Medresesi ifadesi yer almaktadır. İfadenin bazı nüshalarda da bu okumaya müsait yazıldığı söylenmelidir. bk. Hasan-ı Rumî, *Ahsenü'l-tevârih* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3317), 155b. Şayet bir okuma hatası görülmeyecek olursa Abbâsiye ile Herat Nizâmiye Medresesi'nin kastedildiği de düşünülebilir.

15 Tahrânî bu isimle bilinen ve divân sahibi bir sûfiden bahseder. Ayrıca Herat'ta vefat eden başka bilginlerin de bu mezarlıkta defnedildiği bilgisini aktarır. Aga Büzürg Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ tesânîfi 'ş-Şî'â* (Beyrut: Dâru'l-Ezvâ, ts.), 9/161, 350.

16 Handmîr, *Târihu habîbi's-siyer*, 4/343. Kaynaklar genel olarak Şîrvânî'nin vefat tarihi konusunda mütefiktir. Kışmî (ö. 1054/1645) ise Molla Câmî halkasına mensup, şehit düşen ve muhtemelen bir başka Mesud Şîrvânî'den bahsederek vefat tarihini 938/1531 yılı olarak vermektedir. Necdet Tosun, Bahâeddin Nakşibend (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015),

17 Metinde Şah Fethullah şeklinde geçmektedir. Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, nşr: Mahmud

arasında yer alan ve Şîrvân asıllı olan Fethullah Şîrvânî'den ders alması tarihsel olarak mümkündür.¹⁸ Özellikle Mesud Şîrvânî'nin eserlerindeki Cürcânî etkisi ile Şah Fethullah'ın bu yöndeki ilgisi ve her ikisinin de Şîrvânlı olması bu ihtimali güçlendiren hususlardır. Ne var ki, Şîrvânî'nin eserlerinde Şah Fethullah'a bir atıfta bulunmamış olması ve diğer kaynakların bu husustaki suskunlukları bunu şimdilik bir ihtimal olarak kaydetmeyi zorunlu kılmaktadır.

Hocaları konusunda sınırlı bilgi veren kaynaklar Şîrvânî'nin öğrencileri söz konusu olduğunda daha tatminkâr bilgiler vermektedir. Özellikle Handmîr ve Kâtip Çelebi'nin bu konuda zikrettikleri Şîrvânî'nin ortaya koyduğu birikimin sonraki nesillerde birçok yöreden bilgine intikal ettiğini de göstermektedir. Buna göre, Sadreddin Muhammed (ö. ?)¹⁹, Mir Abdülhay Râzî (ö. ?)²⁰, Mir Giyâseddin Muhammed b. Mir Yusuf (ö. ?)²¹ Handmîr tarafından dile getirilen Şîrvânî'nin öğrencileridir. Öte yandan meşhur matematik bilgini Nizâmeddin Abdülalî Bircendî (ö. 934/1527-28[?])²², Ayân b. Beyân olarak şöhret bulmuş Alâeddin Ali el-Fârisî (ö. ?)²³ ve İsmâüddin el-İsferâyînî (ö. 945/1538)²⁴ Kâtip Çelebi tarafından Şîrvânî'nin öğrencileri arasında sayılan isimlerdir.

2.1. Şîrvânî Biyografisinde İhmal Edilen Bir Kaynak: Bâharzî ve *Makâmât-ı Câmî*'i

Ali Şîr Nevâî'nin belirttiği üzere Şîrvânî, Herat'a geldikten sonra Molla Câmî'ye mülâzemet edip ondan istifâde etmiştir. Câmî ile Şîrvânî arasında bir hoca-talebe ilişkisinin mevcudiyetini anladığımız bu ifadeden aralarında başka birtakım ilişkiler kurmak ne kadar mümkündür? Câmî etrafında Herat'ta oluşan bilginler sınıfını bize birinci elden tanıtan *Makâmât-ı Câmî*'ye bu gözle baktığımızda, Şîrvânî hakkında bildiklerimize ek mahiyetinde ve biyografisini inşa da kapalı kalan kısımları tamamlayıcı bir yapıyla karşılaştığımızı söyleyebiliriz.

Bâharzî'nin hocası ve mürşidi Molla Câmî'nin hayatını kaleme aldığı *Makâmât*, Molla Câmî ile çevresindeki bilginlerin ilişkilerini de kimi zaman detaylı bir şekilde ortaya koyan önemli bir kaynaktır. Nevâî'nin de ifade ettiği üzere bir dönem Molla Câmî'yle ders okuduğunu bildiğimiz Şîrvânî'nin *Makâmât*'ta karşımıza çıkmış olması şaşırtıcı olmayacaktır. Nitekim Bâharzî, birden fazla yerde ve bazen müstakil bir başlık altında, Nevâî'nin anlatımıyla uzlaşır ve onu açımlar bir şekilde Şîrvânî'den bahsetmektedir.²⁵ Burada yer alan bilgiler, her ne kadar

Abdülkadir el-Arnaut (İstanbul: IRCICA Yayınları, 2010), 3/331.

18 Bu ilişkiyi tarihsel olarak mümkün görmeyenler de bulunmaktadır. bk. Zahit Kaplangöz, *Kemaleddin Mesud Şîrvânî'nin Şerhu'r-risâleti'l-vaz'îyye'si ve Mîr Ebu'l-Bekâ b. Abdülbâkî'nin Hâşiyesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 7.

19 Handmîr, *Târihu habîbi's-siyer*, 4/ 257.

20 Handmîr, *Târihu habîbi's-siyer*, 4/615.

21 Handmîr, *Târihu habîbi's-siyer*, 4/581.

22 Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 4/241.

23 Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 2/407.

24 Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-vüsûl*, 3/331. Kâtip Çelebi bu bilgiyi diğerlerinin aksine "denildi ki" şeklinde zayıf bir ihtimal kaydı ile vermektedir.

25 Şîrvânî'nin Câmî ile ilişkisi çerçevesinde *Makâmât*'ı dikkate alan bir çalışma için bk. Ertuğrul Ökten, *Jami: His*

onun Molla Câmî ile irtibatı nisbetince olsa da bu bilgiler onun kişiliği, ilim anlayışı, fikrî yönelişleri, diğer bilginlerle ilişkisi ve günlük hayatına dair diğer kaynaklarda bulamayacağımız türdendir. Bunda Molla Câmî halkasında Bâharzî'yle olan birliktelikleri önemli bir rol oynamış görünmektedir. Zira Bâharzî'nin Şîrvânî'yle ilgili anlatımı, onu dışarıdan tasvir etmekten ziyade kurdukları diyalog ve iletişimi yansıtmaktadır.

Makâmât-ı Câmî, Şîrvânî'den doğrudan bahsetmediği yerlerde dahi onun düşünce dünyasına dair kapalı kalan kısımları aydınlatıcı bir rol üstlenmektedir. Bâharzî'nin anlattıkları sayesinde o dönemde Herat'ta aktif olan müderrisleri ve okuttukları eserleri tanıyarak Şîrvânî'nin hemhâl olduğu kişileri ve eserleri tahmin etme imkânını bulmaktayız.

Makâmât'ı bu gözle okuduğumuzda Şîrvânî karşımıza Câmî'nin öğrencisi olmakla birlikte ders veren, muhtelif ilimlerde eserlere hâşiyeler yazan ve nispeten meşhur bir müderris olarak çıkmaktadır. Nitekim ona tahsis edilen bölüme Bâharzî şu sözlerle başlamaktadır:

“Bir gün o Hazret'in [Molla Câmî] öğrencilerinden Mevlânâ Kemâleddin Mesud Şîrvânî ki medreselerde öğretilen her türlü ilimde mahirdir; zâten akli kitapların zor bölümlerine dair kaleme aldığı o güzel hâşiyeleri de bu sözümüzün bir göstergesidir- şöyle diyordu: Horasan bölgesinde atımızın yularını o Hazret'in kutsal dergahı dışında bir yere sürmeyiz (...) ve bizler her dâim ‘Şüphesiz Allah dilediğini doğru yola iletir’ hükmü ile o Hazret'e karşı hürmet ve ihtiram ihrâmını giyinmiş, o kible-i âlemin toprağını öpen niyaz sahiplerinden olmuşuz. Ayrıca edep, erkân neyi gerektiriyorsa onu yerine getirdiğimiz gibi dervişâne bir sükûtu meslek edinmişizdir.”²⁶

Bâharzî'nin Şîrvânî'nin dilinden aktardığı sözlere geçmeden önce onu betimlerken seçtiği kelimelere odaklandığımızda şunları söylemek mümkündür: Şîrvânî, o dönemde Herat'ta şöhrete kavuşmuş bir müderristir. Bu şöhreti nerede kazandığına dair bir bilgi verilmemekle birlikte bir yandan Molla Câmî'nin halkasında yer almakta iken diğer yanda bir ya da birden fazla medresede ilimlerin tümünde ders veren, özellikle akli (felsefi) ilimlerde derinleşerek zor anlaşılan metinleri açımlayan eserler kaleme alan bir müderris olması göz önüne alındığında Herat öncesinde geçen bir tahsil döneminden bahsetmek daha makuldür. Zira aktarılan sözlerinde de o, Molla Câmî dışında birine Horasan bölgesine yönelme ihtiyacı duymadığını söylemektedir. Dolayısıyla isimlerini tam olarak bilmesek de Şîrvânî'nin Herat öncesi kendisinden istifade ettiği hocalarının varlığından bahsedebiliriz.

Bâharzî'ye dönecek olursak o, Molla Câmî ile Şîrvânî arasındaki ilişkiyi hoca-talebeden ziyade mürşit-mürît ilişkisi şeklinde ortaya koymaktadır. Her ne kadar bu ilişki içerisinde medresede belirli derslerin takibi bulunsa da esas anlatımın Şîrvânî'nin müritliği ve Câmî'nin manevi rehberliğinde oluşu üzerinden gittiğini söyleyebiliriz. Söz gelimi Şîrvânî'nin ilmî bir mecliste hakkında konuşulan konu ile ilgilenmeyip o esnada kendisini kitap okumakla meşgul etmesi, Câmî tarafından ona ders verir şekilde kınanabilmektedir. Şîrvânî'nin dilinde Câmî övgüsü, onun ilimdeki derinliği yanında dünya hayatına ve saltanata karşı mesafeli duruşuna

Biography and Intellectual Influence in Herat, 80. Benzer bir şekilde Şîrvânî'nin Şerefeddin Yezdî ile ilişkisi bağlamında aynı eseri referans alan bir başka çalışma için bk. İlker Evrim Binbaş, *Intellectual Networks in Timurid Iran*, 79.

26 Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 72-73.

bağlanmaktadır.²⁷ Aynı şekilde dönemin diğer bilginlerinden Câmî'yi ayırt etmek için Şîrvânî'nin sarf ettiği "Hazret ise tüm hulûs-i niyetiyle şeriat dairesinin içinde, sünnet ve cemaatin doğru yolunda [ehl-i sünnet ve'l-cemaat] sâdık dem ve râsîh kademdirler"²⁸ şeklindeki sözler ilmî birikim yanında duruş ve tavrını öne çıkararak onu örnek aldığını göstermektedir.

Makâmât'ta yer alan Şîrvânî portresinde Câmî'nin sâdık bir müridi olarak tasvir edilmesinin yanı sıra ona yakınlığına işaret edecek olaylara da yer verildiğini görmekteyiz. Bu yakınlığın özellikle o dönemde Herat medreselerinde akdedilen ilim meclisleri bağlamında zikredilmiş olması Şîrvânî'nin ilmî yönünün mezkûr yakınlığın tesisinde ve sürekliliğinde etkili olduğunu göstermektedir. Söz gelimi Herat'ın Nehr-i İncil kıyısına inşa edilen Sultânî Medreseleri'nin tamamlanması üzerine o dönemde Haremeyn'den dönen Mevlânâzâde Semerkandî'nin (ö. ?) bu medreseye Sultân'ın emri üzere tayiniyle aynı günlere rastlayan bir ilim meclisinde dönemin bilginleri ile arasında tartışmaların çıktığını ve bunların bir kısmına Şîrvânî'nin iştirak ederek olan biteni Câmî'ye aktardığını görmekteyiz.²⁹

Haddizatında Bâharzî'nin çizdiği Şîrvânî profilinde müderrislik vazifesinin öne çıktığını, ilim ve tartışma meclislerinin önde gelenlerinden biri olduğunu, yazdıkları eserlere referansla bilginler arasında mukayeselerde bulunduğunu³⁰ söyleyebiliriz. Eseri bir bütün olarak tahlil ettiğimizde, Şîrvânî, zâhirî ve akli ilimlerde kendisini ispatlamış, yüksek seviyede medreselerde görev yapan ve bununla birlikte manevî alanda Câmî'nin otoritesi altında yer alan bir bilgin olarak tasvir ettiği görülmektedir. Bu tasvirde Şîrvânî hakkında Nevâî'nin ilmî yönü Handmîr'in ise irfânî yönü öne çıkaran ifadelerinin bir araya gelmiş olduğunu ayrıca vurgulamak gerekmektedir. Şîrvânî'nin ileride ele alınacak eserleri incelendiğinde de ikinci yönüne işaret eden bir ifadenin yer alması, daha ziyade kelâm, felsefe ve mantıkla ilgili teknik konulara hasredilmiş bir külliyyat ardında bırakmış olması dikkate alındığında Bâharzî'nin verdiği bilginin kıymeti ve biyografisine dair eksik kalan önemli bir kısmı tamamlayıcı yönü ayrıca ortaya çıkmaktadır.

Şîrvânî'nin biyografisini daha tam bir surette ortaya çıkarmaya yarayacak bir diğer önemli kaynak, yaşadığı dönemde yazılan mecmua tarzı eserlerdir. Yazının başında kısmen ifade edilen ve ilerleyen başlıklarda detaylandırılacak bu mecmuaların biyografik bilgi sunan kısımlarını burada ele almak yerinde olacaktır. Bu gözle bakıldığında Şîrvânî ile Herat'ın diğer müderrisleri arasındaki ilişkiyi Bâharzî'de görmediğimiz şekliyle ortaya koyan yeni bilgilerle karşılaşmaktayız. Bunların içinde en öne çıkanı ise h. 892 yılı Şaban ayında [Ağustos 1487] Dâruşşifâ'da gerçekleşen bir mübâhasedir.

Genel olarak 9./15. yüzyıl Herat'ında müderrislik vazifesi alan bilginlerin hayatı ve birbirleriyle olan ilişkilerine özel olarak da Şîrvânî'nin entelektüel hayatının "kapalı" kısmına dair oldukça önem arz eden bu belgeye müstakil bir başlık altında yer vermek doğru olacaktır.

27 Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 72; Abdurrahman Acer, *İbnü'l-Arabî Takipçisi Olarak Abdurrahman Câmî ve Şerhu Fusûsi'l-Hikem'i: Tahkik ve İnceleme* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 94.

28 Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 125.

29 Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 88-89.

30 Bâharzî, *Makâmât-ı Câmî*, 76-77.

2.2. Dâruşşifâ'da Bir Mübâhase ve İki Müderris: Mesud Şîrvânî ve Mîr Atâullah

Carullah ve Ezheriyye mecmuaları, Şîrvânî'nin önemli eserleri yanında onunla akrân düşünürlerin eserlerine de yer vermektedir. Her iki mecmuada ismi açıkça belirtilerek eserlerine yer verilen düşünür Mîr Atâullah'dır. *Hâşiye alâ mebhasi beyânî'l-merâtibi'n-nazariyye li'n-nefsi'n-nâtika* isimli eserinin sonunda kendisini Atâullah b. Mahmûd el-Hüseynî olarak anan düşünür,³¹ Carullah nüshasındaki diğer eseri Mu'arrifü'l-mu'arrif'de "bilginlerin en faziletlisi ve bileni Emir Seyyid Kemâlû'l-mille ve'd-din Atâullah"³² ve "Mîr Atâullah" şeklinde kayıtlanmıştır.³³ Mîr Atâullah hakkında müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Anlaşılan o ki, diğer birçok Heratlı bilgin gibi onun da eserleri yazma hâlinde kalmış ve bu hâliyle biyografisi kaleme alınmamış düşünürler grubuna dâhil edilmek durumundadır. Makalemizin doğrudan konusu olmaması sebebiyle biz de Mîr Atâullah ile Şîrvânî'nin hayatını aydınlattığı kadarıyla ilgileyeceğimizi ve konunun detayını onun hakkında yapmayı düşündüğümüz müstakil bir çalışmaya havale etmeyi uygun görmekteyiz.

Ezheriyye mecmuası 30a-39a varakları arasında Mîr Atâullah'a ait yukarıda adı geçen *Hâşiye alâ mebhasi beyânî'l-merâtibi'n-nazariyye li'n-nefsi'n-nâtika* isimli eserin sonunda yer alan bir kayıt, onunla Mesud Şîrvânî arasında bir mübahase (ilmî tartışma) yaşandığını göstermektedir. Bizzat Mîr Atâullah tarafından Arapça metnin aksine Farsça yazılan bu kayıt, onunla Mesud Şîrvânî arasındaki ilişkinin niteliğini ortaya koymaktadır. Buna göre eser, h. 891 yılı Rebiülâhir ortasında (Nisan 1486) tamamlanmıştır. Bu kaydın sonuna iliştirilen temme kaydı sonrasında müellif, kendisiyle Mesud Şîrvânî arasında geçen bir mübahasenin hikayesine değinen şu cümleleri zikretmiştir:

"Mevlânâ Mesud Şîrvânî ile bu fakir arasında 892 senesi Şaban ayının ortasında (6 Ağustos 1487) [Şîrvânî'nin] Emir Nizâmeddin Ali Şîr, devleti dâim olsun, Dâruşşifâ'sındaki cülûs gününde (rûz-i iclâs) vuku bulan mübahasenin tahririne dairdir".³⁴

Görüldüğü üzere, söz konusu mübahase, dönemin iki müderrisi arasında birinin Dâruşşifâ Medresesi'ne atanması vesilesiyle bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Tartışma konusunun, Cürçânî'nin yukarıda zikri geçen ve Şîrvânî'nin de üzerine birden çok hâşiye kaleme aldığı

31 Mîr Atâullah el-Hüseynî, *Hâşiye alâ mebhasi beyânî'l-merâtibi'n-nazariyye li'n-nefsi'n-nâtika* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 1437), 257a.

32 Mîr Atâullah el-Hüseynî, *Hâşiye ('alâ bahsi) mu'arrifi'l-mu'arrif* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 1437), 244b.

33 Mîr Atâullah'ın kimliği düşünülürken aynı isim ve nisbeyle anılan ve aynı dönemde Herat'ta yaşamış önemli tarihçi Cemâl el-Hüseynî'nin mir Atâullah ile aynı kişi olması ilk akla gelen ihtimal olsa da birkaç husus bunu şüpheli hâle getirmektedir. Öncelikle Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği *Ravzatü'l-ahbâb* isimli siyer ve tarih eseriyle tanınan Cemâl el-Hüseynî'nin baba adı Mahmud değil Fazlullah'tır. İkinci olarak ona atfedilen sınırlı sayıda eser arasında Carullah ve Ezheriyye mecmualarında Mîr Atâullah'a isnat edilen eserler bulunmamaktadır. Kanaatimizce Mîr Atâullah'ın Cemâl el-Hüseynî değil de ona yakın ve aynı aileden başka biri olma ihtimali daha yüksektir. Cemâl el-Hüseynî için bk. Mehmet Aykaç, "Cemâl el-Hüseynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7/303-304.

34 Atâullah b. Mahmud el-Hüseynî, *Hâşiye 'alâ merâtibi'n-nefs* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 39a.

Hâşiye-i Metâli 'den seçilmiş olması anlamlıdır.³⁵ Metni takip ettiğimizde, Mîr Atâullah'ın kendi dilinden tartışmayı aktardığı, fâzıllardan biri (ba'zu'l-efâzıl) derken de Mesud Şîrvânî'yi kastettiğini görmekteyiz.³⁶ Küçük hacimli ve oldukça teknik bir mesele üzerine odaklanan metnin sonunda Mîr Atâullah'ın tartışmanın seyri ve sonrası hakkında Arapça olarak mühim bilgiler verdiğini görmekteyiz. Bu sadette o, şöyle demektedir:

“Bu, benimle o fâzıl kişi [Şîrvânî] arasında 892 senesi Şaban ayı ortasında vuku bulan tartışmanın metnidir [sûretü'l-mübâhase]. Sonrasında yıllar geçip de özel ve genel herkes arasında bu durumumuz ve sözlerimiz yayılınca onun [Şîrvânî'nin] sözünü ve [konuya dair] yazısını değiştirdiğini ve hatta bu konuyu aydınlatan müstakil bir risâle de kaleme aldığını duydum. Ve dedim ki: ‘Dün kayan ayakları bugün sıkılaştırmak fayda vermez. Yaydan çıkan oklar geri dönmüyor!’ [Sonrasında] 908 yılı Cemâziyelâhîr’inde (Aralık 1502) arkadaşlardan biri [tartıştığımız] makâmın çözümüne dair görüşümün vardıgı noktayı (‘alâ mâ istekarra aleyhi ra’yî) hâşiye olarak yazmamı talep edince ben de kısa bir şekilde bu istidrâdi kaleme aldım.”³⁷

Mîr Atâullah el-Hüseynî'nin satırlarından öğrendiğimiz kadarıyla, tartışma 892 yılında bir medreseye müderris olarak atanan Şîrvânî, bu güne özel olarak bir başka müderrisle mantık özelinde kısa bir tartışma yapmış ve akabinde tartışma en azından diğer tarafça yazıya dökülmüştür. Öte yandan metindeki ifadelerde Şîrvânî'nin kendi dilinden tartışmayı aktardığı bir metnin de olduğunu çıkarsamaktayız. Yine Mîr Atâullah'ın aradan on altı yıl gibi uzun bir zaman geçip Şîrvânî vefat ettikten sonra meseleye dair kendi çözümünü yeniden kaleme aldığı görülmektedir. Onun ifadelerinden anladığımız kadarıyla Şîrvânî, muhtemelen vefatına yakın bir dönemde, görüşlerinden vazgeçmiş ve konuyu yeniden ele aldığı bir metin kaleme almıştır.

Şîrvânî'nin dilinden tartışmanın hikâyesine kulak vereceğimiz bir metne ulaşamasa da aynı konuya dair bir başka metnin, *yakîni billâhi yakîn*³⁸ imzasıyla, Mîr Atâullah'ın Ezheriyye mecmuasında yer alan metnin hemen sonrasına eklendiğini görmekteyiz. Daha önce de ifade edildiği üzere, Şîrvânî'nin eserlerinin tümü olmasa da çoğunda gördüğümüz bu imza bu kez metnin hem önüne hem de ardına yazılmıştır. Herhangi bir besmele, hamdele ya da ferağ kaydı içermeyen metne yakından bakıldığında, Mîr Atâullah'ın Dârüşşifâ'daki cülûs töreninde vuku bulduğunu söylediği mübâhase ile aynı konuya hasredilmiş bir başka açıklama olduğu görülmektedir. Girişinde mantıkta kullanılan kaideler ve buna bağlı hükümler ile ilgili kısa bir açıklamaya girişen Şîrvânî³⁹, sonrasında Cürçânî'nin *Hâşiye-i Metâli* 'deki sözlerine atıfla

35 Tartışma, mantığın tasavvur kısmının lafızlar bahsi ile ilgilidir. bk. Cürçânî, *Hâşiye-i Metâli* , 49.

36 Mîr Atâullah, *el-Mübâhase* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 39b.

37 Mîr Atâullah, *el-Mübâhase* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 40a.

38 Belagat eserlerinde tam cinâsa örnek olarak verilen bu ifadeyi “Allah'a olan kesin inancım beni korur” şeklinde tercüme etmek mümkündür. bk. Ali Bulut, *Belâgât: Medâni-Beyân-Bedi* (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021), 375. Bu ifadenin belirli dönemlerde kadılar tarafından imza yerine kullanıldığı fetva kitaplarında belirtilmektedir. Bu durum Şîrvânî'nin de bu maksatla mezkûr ifadeye yer vermiş olmasını gündeme getirmekle birlikte eldeki kayıtlarda Şîrvânî'nin kadılığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır. bk. *el-Fetâvâ'l-hindîyye* (Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1310), 6:386.

39 Her bir mantık kâidesinde iki tür hüküm tasavvur edilebilir. İlki, öznenin unvanının mahmulle vasıflanmasından ortaya çıkar. İkincisi, öznenin unvanının bu unvanla vasıflanmasından ortaya çıkar. İlkine örnek, “her fâil merfu'dur” sözümüzdeki “Zeyd merfu'dur”, ikincisi “Zeyd fâildir” sözüdür. Şüphesiz ki, müdevven ilimlerde ilki örneklendirildiği gibi ikinciye örnekler mevcuttur.” bk. Şîrvânî, *el-Mübâhase* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye,

konuyu ele alır ve sözlerinin arasında birtakım yanlış yorumların birden fazla kişi tarafından önceden beri dile getirildiğini söyleyerek kendi pozisyonunu ortaya koymaya çalışır.⁴⁰

İki metin arasındaki farklara gelecek olursak Mir Atâullah'ın doğrudan Şîrvânî'yi hedef alarak meseleyi ele aldığı ve sözleri arasında onu fâzıl olarak andığını görürüz. Öte yandan Şîrvânî, bir tartışma metni olmaktan ziyade meseleyi ortaya koyar bir tarzda metnini kaleme almış ve isim zikretmekten ve doğrudan birini hedef almaktan kaçınmıştır. Mir Atâullah'ın doğrudan tartışma konusunu iddia ettiği kısma odaklandığını ve bunun dışına çıkmadığını öte yandan Şîrvânî'nin mevzubahis tartışma metninin önünde ve ardında tümel ve genel ilkeler vazetmeye yöneldiğini söylemek mümkündür. Bu hususlar bize Şîrvânî'nin müderris olarak atandığı günde bir mesele seçip ilmî yetkinliğini gösterme amacıyla konuya yaklaştığını göstermektedir. Mir Atâullah ise müzakereci vasfıyla tartışmaya katılmış ve problemleri gördüğü kısım üzerine odaklanmayı tercih etmiştir.

İkili arasındaki ilmî rekabeti bu metinle sınırlı görmek yanlış olacaktır. Her ikisinin de metinleri incelendiğinde muhtelif meseleler hakkında birbirlerine ret kabilinden sözler sarf ettiklerini ve hatta bazı eserlerini bu amaçla yazdıklarını söylemek de mümkündür. Daha ileri araştırmalarda ana hatları ortaya konabilecek olsa da Şîrvânî'nin eserleri ile ilgili incelememiz sonucu ikili arasında mantığa ait başka bir konuda isim zikretmeksizin bir tartışmanın daha olabileceği ihtimalini görmekteyiz.

Amasya İl Halk Kütüphanesi 1849 numaralı mecmuada 17b-29a varakları arasında yer alan ve baştaki fihristte *Ta'lika 'alâ bahsi'l-mu'arrif li-Şerhi't-Tevâli' li-Mevlânâ Mesud eş-Şîrvânî*, zahriyesinde ise *Havâşî 'alâ bahsi'l-mu'arrif min kitâbi Şerhi't-Tevâli' li-Mevlânâ el-Muhakkik el-Müdekkik Mesud eş-Şîrvânî* şeklinde kayıtlı ve tanım teorisini⁴¹ konu alan eser, Şîrvânî ile Mir Atâullah'ın ilişkisinin bir başka boyutunu gösterir. Eser bir mukaddime ya da ferağ kaydına sahip olmayıp doğrudan Şemseddin el-İsfahânî'nin (ö. 749/1349) *Metâli'u'l-enzâr* isimli *Tevâli'u'l-envâr* üzerine yazdığı şerhinden mantık kısmına ait bir pasajla başlamaktadır. Devamında Cürcânî'nin bu esere yazdığı hâşiye de dikkate alınarak bahisler açılmaktadır. Eser boyunca hâşiye metnine bağlı kalan müellif, sonlara doğru “fâzıllardan biri” olarak andığı birinin Cürcânî'nin konu ile ilgili ifadelerine itiraz ettiğini dile getirir. Devamında bu itiraza cevap verilerek eserin sonunda dile getirilen açıklama ile Cürcânî'nin kastının anlaşıldığı ve dile gelen itirazların “fâzıl bir kimse değil de âkil bir kimseden dahi sâdır olmayacağı”⁴² ifade edilerek eser sonlandırılmaktadır.

2224), 41b.

40 Görebildiğimiz kadıyla Şîrvânî, meseleyi oldukça etraflı bir şekilde almış ilmin mevzuu ve daha özeldede mantığın mevzuu ile umûr-ı âmme sorunlarını da işin içine katar bir çerçevede ele almıştır. Metnin sonunda temme kaydına yer verildikten sonra Şîrvânî'nin “bu konu hakkında iki mesele vardır” diyerek bağlantılı gördüğü diğer konuları da işin içine kattığı görülmektedir. Detayı için bk. Şîrvânî, *el-Mübâhase* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 43a-44a.

41 Tanım teorisine dair bk. Mehmet Özturan, İslam Mantık Geleneğinde Tanım Teorisini Eleştirilerine Bir Giriş: Tam Tanım Kendisiyle Tanım Mıdır?, *Nazariyat* 4/3 (Ekim 2018): 83-114.

42 Şîrvânî, *Havâşî 'alâ bahsi'l-mu'arrif mi kitâbi Şerhi't-Tevâli'* (Amasya: Amasya İl Halk Kütüphanesi, 1849), 29a.

Şîrvânî'nin eserinin sonunda yer verdiği bu itirazın sahibinin kim olduğu ne metinde ne de kenarlarda belirtilmiştir. Bu kişinin çağdaşı ve akrâmı bir düşünür olması kuvvetle muhtemeldir. Herat'ta o dönemde aktif olan müderrislerin herhangi birinin bu itirazın sahibi olması muhtemelse de aralarında vuku bulan mübâhaseyi dikkate aldığımızda bu kişinin Mir Atâullah olma ihtimali, üzerinde durulması gereken bir durumdur. Bu gözle meseleye yaklaşıldığında ve bize ulaşan eserlere göz attığımızda bazı önemli ipuçları bizi karşılamaktadır. Öncelikle ifade etmek gerekir ki, Şîrvânî gibi Mir Atâullah da *Metâli 'u' l-enzâr*'ın mantık kısmının ikinci faslına bir hâşiye kaleme almıştır.⁴³ Dolayısıyla aralarında irtibat olduğunu bildiğimiz her iki müellifin de aynı eserin aynı başlıkları altına hâşiye düşmesini tesadüf olarak değil de başka bir irtibat noktası olarak görmek daha mantıklı olacaktır. Bu gözle bakıldığında Şîrvânî'nin Cürçânî'ye yönelik eleştiri getiren ve sert bir dille reddettiği “fâzıllardan biri”nin aslında Mir Atâullah olduğu görülecektir. Zira o, tıpkı Şîrvânî'nin aktardığı şekilde eserinin sonunda Cürçânî'nin istidlâinden daha güvenilir ve şârih İsfahânî'nin maksadına daha yakın gördüğü bir yol önermiş ve bunu yaparken de Cürçânî'nin “tahkik”ini “Şöyle denilebilir (kad yukâlu)” ifadesiyle başlayan cümlesiyle eleştiri konusu kılmıştır.⁴⁴

Bu açıklamalardan yola çıkarak tanım teorisi ile ilgili kaleme aldıkları hâşiyeler üzerinden Şîrvânî ile Mir Atâullah arasında doğrudan olmasa da dolaylı bir şekilde metinler üzerinden bir irtibatın da kurulduğunu söyleyebiliriz. İkili arasındaki tanışıklık ya da rekabet, Şîrvânî'nin müderris olarak atanmasına binaen muhatap oldukları mübâhase ile sınırlı kalmamış, ortak konular ve meseleler üzerinden ilmî yetkinliklerini izhâr etme şeklinde ilerlemiştir.

2.3. Mesud Şîrvânî, Mesud Rûmî mi?

Önceki başlıklar altında da belirtildiği gibi Şîrvânî'nin hayatı hakkında bilgi veren erken dönem kaynaklar oldukça sınırlı veriler sunmaktadır. Daha geç dönemde telif edilen kaynaklarda ise Şîrvânî'nin erken dönemde algılanışı ile paralel olmayan “yeni” durumlara rastlamaktayız. Bunların başında Kâtip Çelebi'nin eserleri gelmektedir. O, hem *Süllemü' l-vüsûl*'de hem de *Keşfü' z-zunûn*'da kimi zaman müstakil bir surette kimi zaman da bir vesileyle Şîrvânî'den birçok kez bahsetmiştir. Bunlar arasında en dikkat çekenini ise Şîrvânî'nin aynı zamanda Rûmî nisbesine sahip olduğu iddiasıdır.⁴⁵ Kâtip Çelebi'nin kısa ve öz tanıtımı şu şekildedir:

“Kemâlüddin Mes'ûd eş-Şîrvânî, ona Rûmî de denilmiştir, Şah Fethullah'ta [Şîrvânî] okumuş ve Semerkandî'nin âdâb metni üzerine bir şerh kaleme almıştır. İsfahânî'nin [İsferâyîni] hocalarından olduğu söylenmiştir. *Heft-iklîm*'de ‘kelam, mantık ve hikemiyâtta zamanının en bilgini idi’ [denilmiştir]. *Şerhu Hikmeti' l- 'ayn*'a hâşiye yazmıştır.”⁴⁶

43 Mir Atâullah el-Hüseynî, *Hâşiye 'alâ bahsi' l-mu'arrif* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1255), 133b-140a. Eserin bir diğer nüshası için bk. Mir Atâullah el-Hüseynî, *Hâşiye-i mu'arrif* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437), 237b-244b.

44 Bir muarrifin bir başka muarrife ihtiyaç duyması durumunda muhtemel teselsülün nasıl önceleneceği ile ilgili İsfahânî'nin ve sonrasında Cürçânî, Şîrvânî ve Mir Atâullah'ın katıldığı meselenin mâhiyeti ve detayı için bk. İsfahânî, *Metâli 'u' l-enzâr*, 187-188; Cürçânî, *Hâşiye 'ale' l-Metâli*' (4 ve 1 numaraları dipnotlar), 189; Mir Atâullah el-Hüseynî, *Hâşiye 'alâ bahsi' l-mu'arrif*, 140a.

45 Kâtip Çelebi, *Süllemü' l-vüsûl*, 3/331.

46 Kâtip Çelebi, *Süllemü' l-vüsûl*, 3/331. Kâtip Çelebi Şîrvânî'nin Rûmî olarak da anıldığına dair bir açıklamasına diğer eserinde Âdâb metni üzerine kaleme alınan şerhler hakkında bilgi aktarırken yer verir. Kâtip Çelebi,

Şîrvânî hakkında bilgi aktaran kaynaklar tarandığında Rûmî nisbesiyle anıldığı yolundaki bilgide Kâtip Çelebi'nin yalnız kaldığını belirtmemiz gerekir.⁴⁷ Herhangi bir kaynağa istinat etmeksizin aktarılan bu bilgi gerek yazma mecmualar gerekse de tabakât eserleri ile doğrulanabilir değildir. Kâtip Çelebi'yi bu yönde bir açıklamaya götüren sebebin ne olduğunu düşündüğümüzde bu nisbe ile anılan ve aynı ismi paylaşan bir başka müellife rastlamaktayız. Şîrvânî hakkındaki kimi araştırmalarda Kâtip Çelebi'nin verdiği bu bilgiye dayanılarak Şîrvânî'ye ait eserler arasında Mesud Rûmî olarak anılan bilgin ya da bilginlere ait eserler de gösterilmiştir.⁴⁸

Kanaatimize göre, Kâtip Çelebi'nin yalnız kaldığı bu bilgi sorgulamaya muhtaçtır. Öncelikle belirtmek gerekir ki Şîrvânî'nin Rûmî olarak anılmasını gösterecek herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Nevâî'nin de belirttiği üzere onun Şîrvân'dan Herat'a gelmiş olması Rûmî nisbesini almasını gerektirmeyecektir. Şîrvânî'nin Anadolu coğrafyasında bulunmaksızın böyle bir nisbeyi neden almış olacağını da sormamız gerekir. Ayrıca Herat'a dışarıdan gelmiş biri olarak öncelikli bir şekilde orada istinsah edilen eserlerinde bu nisbeyle anılmış olması gerekirdi ki araştırmamız neticesinde böyle bir bilgiye ulaşılmamıştır. Kaldı ki, Mesud Rûmî olarak anılan bilgin ile Şîrvânî'nin aynı kişiler olamayacağına dair birtakım kanıtlar da sunulabilir. Hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız Mesud Rûmî'nin günümüze ulaşan eseri üzerinden bu kanıtları sunmak mümkündür.

Müellif hattıyla günümüze ulaşan bir eserinde kendisini “Mesud er-Rûmî” olarak tanıtan düşünürün Mevlânâzâde şerhi olarak bilinen *Şerhu Hidâyeti 'l-hikme*'nin tabiiyyât kısmına yazdığı bir hâşiyesi Ayasofya koleksiyonunda bulunmaktadır. H. 893 yılında müellif tarafından telif edilen eserin mukaddimesi başta olmak üzere bazı kısımlarında yazarın kendisi hakkında önemli bilgiler verdiği görülmektedir. Buna göre müellif Mesud Rûmî, Horasan'a ilim tahsili için gittiğini, orada bazı dersleri okuttuğunu, öğrenciliği sırasında birçok eseri mütalaa ederek bunlar üzerine talikât kabilinden eserler kaleme aldığını belirtir.⁴⁹ Nadir de olsa kendi eserlerine atıfta bulunan müellif, özellikle *Metâli* ' üzerine bir hâşiyesini zikreder ve ele aldığı konuyu tafsilatlı bir şekilde orada işlediğini belirtir.⁵⁰

Mesud Rûmî'nin kendisiyle ilgili aktardığı bu bilgiler, kısmen Şîrvânî için de söylenebilir mahiyettedir. İsimlerinin Mesud olması başta olmak üzere 9. asrın ikinci yarısında aktif olması,

Keşfü 'z-zunûn an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn, tsh. M. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941), 39.

47 Bu bilgi sonrasında genel kabul görenek çalışmalarda yer almaya devam etmiştir. İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı”, 38.

48 Zahit Kaplangöz, *Kemaleddin Mesud Şîrvânî'nin Şerhu 'r-risâleti 'l-vaz 'iyye s*, 6, 9. Çalışmada Mesud Rûmî'ye ait *Hâşiyeye 'alâ Şerhi Hidâyeti 'l-hikme li-Mevlânâzâde* adlı eser de Şîrvânî'ye ait eserler arasında gösterilmiştir.

49 Eserin *Hidâyetü 'l-hikme* geleneği içerisindeki yeri ve önemi henüz ortaya konmamıştır. Hâlen yazma hâlinde bulunan hâşiyede, müellif, Mevlânâzâde'yi hocamız (mevlânâ) şeklinde anmakta ve literatürde zikredilmeyen “Kemâleddin” nisbesini kullanmaktadır. Yine onun hakkında “İfâde buyurdıkları sebebiyle Allah ondan razı olsun” şeklinde dua niyaz etmektedir. Bu ifadelerden yola çıkarak Mevlânâzâde'nin, yaşadığı dönem itibarıyla Mesud Rûmî ile arasında ciddi bir mesafe bulunmuş olsa da doğrudan hocası olmamakla birlikte hoca silsilesi içerisinde yer aldığı söylemek mümkün hâle gelmektedir. Mevlânâzâde'nin kimliğine dair tartışmalar için bk. Khaled al-Rouayheb, “Two Fourteenth-Century Islamic Philosophers: Ibn Mubârakshâh al-Bukhârî and Mullâzâde al-Kharziyânî”, *Oriens* 48 (2020), 360-366.

50 Mesud Rûmî, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi Hidâyeti 'l-Hikme* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2395), 101a.

ilim tahsili için Horasan'ı tercih edişi, *Metâli* 'e bir hâşiye kaleme almış olması Mesud Şîrvânî ile Mesud Rûmî olarak kendisini anan kişinin aynı kişiler olduğunu düşünmemizi mümkün kılan hususlardır. Hatta Kâtip Çelebi'nin bu zikrettiğimiz bilgileri hafızasında tutarak Şîrvânî ile Rûmî nisbelerini bir araya getirdiğini düşünebiliriz. Öte yandan iki isim arasında ciddi farkların da bulunduğunu göz önünde tutmamız gerekir. Öncelikle Mesud Rûmî, hayatının son döneminde vatanına döndüğünü ifade etmektedir. Nisbesi dikkate alındığında vatanyla kastının Anadolu coğrafyası olduğunu tahmin etmek güç değildir. Şîrvânî'nin hayatına baktığımızda Herat'tan vatanına döndüğünü gösteren bir bilgi bulunmamaktadır. Hatta daha önce de zikredildiği üzere mezarlık ismi vererek onun Herat'ta defnedildiğini zikreden kaynaklar mevcuttur. İkinci olarak, referans verdiği *Metâli* ' hâşiyesi Şîrvânî tarafından kaleme alınan eserlerle uyuşsa da Şîrvânî'nin atfı yapılan konuda tafsilatlı bir bilgi vermediği görülmektedir.⁵¹

Benzer bir durum Şîrvânî'ye atfedilen ve Şemseddin Semerkandî'nin âdâba dair metni üzerine yazılan *Şerhu Âdâbi's-semerkandîyye* için de geçerlidir. Birçok nüshasının zahriye ve fihrist kayıtlarında müellifi Mesud Rûmî şeklinde anılsa da bu eser genel geçer bir yargı hâlinde Şîrvânî'ye isnat edilerek yayımlanmıştır.⁵² Hâlbuki bu durumu da sorgulamamız için bazı nedenler bulunmaktadır. Bu konudaki farka ilk dikkat çeken isim muhtemelen Velîyüddin Cârullah Efendi'dir (ö. 1151/1738). Koleksiyonunda bulunan ve çalışmamızda asıl kaynaklar arasına aldığımız mecmuada, Semerkandî'nin âdâb metni üzerine yazılmış bir hâşiye yer almaktadır. Herat'ta h. 900 yılında istinsah edilen bu eserin zahriyesinde “Hâşiye-i Mevlânâ Kemâl Mesud -medde zillühû- ber Şerh-i Âdâb” kaydı düşülmüştür.⁵³ Bir sonraki başlıkta irdeleneceği üzere, Şîrvânî'nin eserlerini tespitinde iki önemli yazma mecmuasından biri olan bu mecmuada açık bir şekilde Şîrvânî'nin şârih değil de muhaşşî olarak âdâb literatürü içerisinde yer aldığı ifade edilmiştir. Bu husus, öteden beri kabul gören, Semerkandî'nin âdâb metninin şârihi olan “Mesud”un kim olduğuna dair kanyı da şüpheli duruma getirmektedir.⁵⁴ Zikredilen durumun farkında olan ve fihristte mezkûr eserin isminin kenarına bir not düşen Carullah Efendi, Şîrvânî'nin bu hâşiyede *Kara Hâşiye* yazarına itirazlara yer verdiğini belirtmiştir.⁵⁵

Şîrvânî'ye isnat ederek *Şerhu Âdâbi's-Semerkandîyye*'yi neşreden araştırmacılar, eserin nüshalarının birçoğunda şârihin Mesud Rûmî olarak anıldığını, eserin erken tarihli nüshalarının

51 Mesud Şîrvânî, *Hâşiye 'ale'l-Metâli'* (Tahran: Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 10024), 23a. Bu kısım herhangi bir *Metâli* ' hâşiyesinde de bulunabilir hacimdedir. Dolayısıyla tek başına bir karine oluşturması düşünülemez.

52 Adem Güney, *Kemâlüddîn Mes'ud B. Hüseyin Eş- Şîrvânî'nin (905/1500) Şerhu Âdâbi's-Semerkandî Adli Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi* (Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010); Şîrvânî, *Şerhu'l-Âdâbi's-Semerkandîyye*, thk. Mervân eş-Şâzelî, (Kuveyt: Dârû'z-Ziyâ, 2020).

53 Şîrvânî, *Hâşiye ber Şerh-i Âdâb* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437), 46b-67b.

54 Bu konu hakkında aynı doğrultudaki kanaatini benimle paylaşma nezaketinde bulunan Sn. Necmettin Pehlivan'a müteşekkirim.

55 *Fevâid* (Carullah, 1437), 1a.

bulduğunu,⁵⁶ hâşîye yazarlarının bir kısmının Şîrvânî'den ya önce yaşadığı⁵⁷ ya da çağdaşı⁵⁸ olduğu şeklinde eserin Şîrvânî'ye aidiyetini kuşkulu hâle sokan durumları dile getirmekle birlikte onun ismiyle neşretmekten geri durmamıştır.⁵⁹

Zikredilenler birlikte değerlendirildiğinde, başta Kâtip Çelebi'nin eserleri olmak üzere kaynaklarda Mesud Şîrvânî'nin Mesud Rûmî olarak anılması ve bunun sonucunda iki ismin eserlerinin bir diğerine isnat edilmesi şeklinde bir karışıklık meydana geldiğini söylememiz mümkündür. Her ne kadar bu karışıklığın giderilmesi müstakil bir çalışmayı gerektirse de çalışmamız bağlamında kataloglarda Mesud Rûmî'ye atfedilen eserlerin doğrudan Şîrvânî'ye atfedilmesinin doğru olmayacağı, eserlerin erken tarihli nüshalarının bulunması ile konunun daha net bir şekilde aydınlatılabileceği söylenmelidir.

Şîrvânî biyografisinin biyo-bibliyografik kaynaklar yanında yazma mecmualarında karşımıza çıkan bazı bilgilerle desteklenmesi ya da daha tam bir hâl alması beklenir bir durumdur. Çalışmamızın geri kalan kısmında, Herat'ta kaleme alınan iki önemli mecmuayı, Şîrvânî'nin külliyyâtından bahsedebilenin imkânını ortaya koymak açısından inceleyeceğiz. Bu konuda bir eser dökümü yapma niyetimizin olmadığını ve bunu bir başka çalışmaya havale ettiğimizi yeniden vurgulamamız gerekmektedir.

3. Şîrvânî Külliyyâtından Günümüze Ulaşanlar: Herat'ta İstinsah Edilen Mecmualar

Çalışmamız her ne kadar Şîrvânî'nin eserlerinin tespitinden ziyade öncelikli olarak onun biyografisi hakkında sağlıklı bir resim sunmaya yönelmiş olsa da bunu yazdıkları eserlerden bağımsız ele almak mümkün değildir. Zira Şîrvânî gibi hayatı hakkında kısıtlı bilgilere sahip olduğumuz düşünürlerin eserleri ya da eserlerinin bulunduğu mecmualar, kapalı kalan evrelerin aydınlatılmasında yol gösterici olabilmektedir. Haddizatında Şîrvânî'nin hayatından ziyade eserleri hakkında bilgilerin dolaşımında olması bu konuda da sağlıklı bir yolun izlenmesini gerektirmektedir.

Yukarıda da izah edildiği üzere, müellifin yaşadığı dönem ve mekâna ait eserler ve onların oluşturduğu yazma mecmuaların, eserlerin tespitinde kimi zaman doğrudan ama çoğu zaman

56 Söz gelimi Ayasofya koleksiyonu 4433'te kayıtlı nüsha, h. 826'da Buhara'da istinsah edilmiştir ve bu hâliyle bilinen nüshalar arasında en eski tarihli olanıdır. Eserin telif tarihinin daha eski olacağı düşünüldüğünde, Şîrvânî'nin söz konusu eseri kaleme almasının oldukça uzak bir ihtimal olacağı açıktır. bk. *Şerhu Âdâbi's-Semerkandî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4433), 24b.

57 Bu muhaşşilerin başında Kara Hâşîye sahibi İmâdeddin gelmektedir. Şîrvânî'nin de hâşîyesinde itirazlarda bulunduğu İmâdeddin'in İmâdeddin Yahya b. Ahmed el-Kâşî olduğu öne sürülmüşse de bu ismin 8. yüzyılın ilk yarısında aktif olduğu dikkate alındığında bunun uzak bir ihtimal olduğu belirtilmiştir. İmâdeddin'in kimliği ile ilgili tartışma için bk. Adem Güney, *Şîrvânî'nin Şerhu Âdâbi's-Semerkandî Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 52. Hâşîye yazarlarından Şemseddin Dinkoz da Kâtip Çelebi'nin Fatih dönemi âlimleri arasında saydığı bir isim olup hâşîyesinin en erken tarihli nüshası h. 860 senesi tarihlidir. Adem Güney, *Şîrvânî'nin Şerhu Âdâbi's-Semerkandî Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 56.

58 Devvânî (ö. 908/1502), Şîrvânî'nin çağdaşı olup *Şerhu Âdâbi's-Semerkandî* üzerine hâşîye yazarlardandır. Adem Güney, *Şîrvânî'nin Şerhu Âdâbi's-Semerkandî Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 55.

59 Adem Güney, *Şîrvânî'nin Şerhu Âdâbi's-Semerkandî Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 40-41.

dolaylı bir katkısı bulunmaktadır. Zira bu tür eserler, müellifin nefes aldığı ilmî ortamın izlerini en net şekilde görebileceğimiz yerlerdir. Kullanılan dil, benimsenen ya da benimsenmeyen üslup ve dil kalıplarını içinde barındırmak suretiyle döneme ve mekâna has bir hâle bürünmekte ve diğer dönemlerden ayrılan karakterleri içerebilmektedir. Bu gözle bakıldığında yaşamının büyük bir kısmını Herat'ta geçirmiş Şîrvânî'nin, oraya has bir dil ve üslubu kullanmış olmasını beklemek makuldür. Bu coğrafyada tedavülde olan eserler üzerine birtakım çalışmalar (şerh, hâşiye ve talikât) yapmış olması da kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Şîrvânî'nin eserlerini kaydeden kaynaklar daha ziyade bulunduğu coğrafyada revaçta olan çalışmalar üzerine yazdığı eserlerden bahsetmiştir.

Bu gözle bakıldığında Şîrvânî'nin eserlerinin tespitinde iki yazma mecmuanın önemli veriler sağladığını söylemek mümkündür. Takip eden başlıklarda, bu iki mecmuanın detaylı bir tasviri yapılacak ve elde edilen bulgular eşliğinde Şîrvânî'nin hayatı ve geride bıraktığı eserleri hakkında var olan bilgiye katkısı ortaya konacaktır.

3.1. Carullah 1437'de Yer Alan Kodikolojik Bilgiler

Mesud Şîrvânî'ye ait birçok eseri ihtiva ettiğini başındaki fihristten de anladığımız mecmuanın, içindeki bazı eserlerden yola çıkarak Herat'ta yazıldığını söylemek mümkündür. Mecmuada yer alan eserlerin isminin yer aldığı fihristte müellif Mevlânâ Mesud, Mevlânâ Mesud eş-Şîrvânî ya da Mevlânâ Kemâleddin Şeyh Hüseyin şeklinde anılmıştır.⁶⁰ Mecmuanın ilk eseri, ferağ kaydındaki ifadede *Hâşiyetü mebhâsi'l-mechûli'l-mutlak* olarak anılmaktadır ve h. 900 yılı Safer ayı sonlarında (Kasım 1494) Herat'ta yazılmıştır.⁶¹ Dolayısıyla eser, Mesud Şîrvânî hayatta iken yazılmıştır. Mecmuanın Herat'la ilişkisi bu eserle sınırlı değildir. Mecmuada ikinci sırada yer alan eser de, zahriyesinde “Şerhu Âdâbi Mesûdî'ye Hâşiye-i Mevlânâ Kemâl Mesud, medde zilluhû, ber Şerh-i Âdâb-ı Mesûdî” şeklinde kayıtlanmış olup⁶² ferağ kaydında adının Muhammed olduğu anlaşılan müstensihin diliyle Herat'ta h. 900 yılının Cemziyelevvel ayı sonlarında (Şubat 1495) Gevherşâd Begüm Medresesi'nde yazılmıştır.⁶³ Üçüncü sırada yer alan Devvânî'nin (ö. 908/1502) *İsbât-ı Vâcib risâlesi* de yine Herat'ta h. 901/1495 yılında muhtemelen aynı müstensih tarafından yazıya geçirilmiştir.⁶⁴

Mecmuada Şîrvânî isminin metnin içinde geçtiği tek eser, *Risâle fi selâseti ebhâs*'tır.⁶⁵ Müellif mukaddimede kendisini “Mesud b. Hüseyin eş-Şîrvânî” olarak anmakta, eser kelâm,

60 Adem Güney, *Şîrvânî'nin Şerhu Âdâbi's-Semerkandî Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 41.

61 Mesud Şîrvânî, *Hâşiyetü mebhâsi'l-mechûli'l-mutlak* (Carullah, 1437), 45a.

62 *Fevâid* (Carullah 1437), 46a. Veliyüddin Carullah Efendi bu eserin isminin kenarına düştüğü notta Kara Hâşiye sahibi İmâdeddin (el-Kâşî)'ye itirazları içerdiğini eklemektedir. bk. *Fevâid* (Carullah, 1437), 1a.

63 *Fevâid* (Carullah, 1437), 69b.

64 Celâleddin ed-Devvânî, *Risâle fi İsbâti'l-vâcib* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437), 93b. Devvânî'nin hayatta iken Herat'ta istinsah edilen bu eseri, onun erken dönemde Horasan bölgesine etkisini göstermesi açısından ayrıca önemlidir. Nitekim mecmuanın ilerleyen sayfalarında daha erken tarihlerde istinsah edilen (h. 897) başka eserleri de bulunmaktadır. bk. Devvânî, *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti's-Şemsiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437), 107a.

65 Şîrvânî, *Risâle fi selâseti ebhâs*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437), 187a-188a.

mantık ve hikmet ilimlerine dair birer meseleye tahsis ettiği üç ana bölüm ve kelâm ile hikmetin bir arada ele alındığı bir sonuçtan teşekkül etmektedir.⁶⁶

Zahriyesinde belirtilen kayda göre⁶⁷ Mevlânâ Mesud'a ait olan bir diğer eser “*Hâşiye-i mebhas-ı küllî ve cüzî*”dir. Şîrvânî'ye ait ilk sırada yer verdiğimiz eserle aynı kalemde çıktığı anlaşılan bu nüshanın sonunda herhangi bir kayıt yer almazken kenarında yer alan bir minhu kayıtlarının sonuna düşülen “medde zilluhû” ifadesinden⁶⁸ müellif hayatta iken ve Herat'ta çoğaltıldığını çıkarsamak mümkündür.

İlerleyen sayfalarda karşımıza “Mefharu'l-hükemâ ve'l-'ukalâ Mevlânâ Kemâlüddin Mes'ûd” olarak çıkan Şîrvânî'nin, zahriyesinde *Hâşiye-i Feyyâz* adıyla kayıtlanmış⁶⁹ bir diğer eserinin o hayatta iken yazıldığı “minhu sellemehullah” ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁷⁰ Herat'ta istinsah edilen bir başka eser, nüshanın zahriyesinde ve sonundaki kayıtlara göre Mir Atâullah'a ait olduğu anlaşılan *Hâşiye-i Muarriif*'tir. Müstensihini ismi ve muhtemelen istinsah tarihinin bulunduğu kısmı silinmiş olan ferağ kaydına göre mantığa ait bu eser de Herat'ta yazılmıştır.⁷¹ Aynı yazara ait h. 891 tarihli Herat'ta yazılmış bir başka eser de mecmuanın sonunda yer almaktadır.

Carullah koleksiyonunda yer alan mecmua, başında yer alan fihristi dikkate aldığımızda 1. *Hâşiye 'alâ bahs-i mechûl-i mutlak* 2. *Hâşiye 'alâ beyânî'l-hâce fi'l-Metâli* 3. *Hâşiye 'alâ Âdâbi Mes'ûd* 4. *Risâle fi'l-ebhâsi's-selâse* 5. *Hâşiye 'alâ bahsî'l-küllî ve'l-cüz'î* 6. *Hâşiye-i feyyâz fi'l-Metâli* 7. *Hâşiye li ta'rifî'l-hamd* 8. *Havâşî Şerhi'l-Metâli 'fi bahsî'l-hamd* adıyla anılan sekiz eser bazen nisbesi anılmaksızın Mes'ûd Şîrvânî'ye isnat edilmiştir. İsmi anılan eserler yakında incelendiğinde ikisi (üçüncü ve dördüncü sıradaki) hariç diğerlerinin tek bir kitabın muhtelif kısımlarına yazılan hâşiyeler olduğu görülecektir. *Şerhu'l-Metâli* olarak ünlenen bu eser, Urmevî'nin (ö. 682/1283) *Metâli 'u'l-envâr*'ın mantık kısmı üzerine Kutbeddin Râzî (ö. 766/1365) tarafından yazılan şerhi *Levâmi 'u'l-esrâr*'dır.⁷²

3.2. Ezheriyye 2224'te Kayıtlı Mecmuada Yer Alan Kodikolojik Bilgiler

Temme ve ferağ kayıtlarından Herat'ta yazıldığını bildiğimiz ikinci önemli mecmua Ezheriyye Kütüphanesi 2224 numarada kayıtlıdır. İlk mecmuada olduğu gibi burada da Şîrvânî'ye ait birçok eser bir arada yer almıştır. İlk mecmuada bibliyografik bilgiler ağırlık kazanmışken Ezheriyye mecmuasında daha önce de değindiğimiz mübâhase metni gibi Şîrvânî

66 Eserin var olan diğer nüshaları ile birlikte tenkitli neşrini içeren ve Şîrvânî külliyyatındaki yerini tayin etmeyi amaçlayan müstakil bir çalışmayı yayıma hazırlamaktayız.

67 Şîrvânî, *Hâşiye-i mebhas-ı küllî ve cüzî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437), 189a.

68 Şîrvânî, *Hâşiye-i mebhas-ı küllî ve cüzî* (Carullah, 1437), 192a, 197a, 199b ve 204a.

69 Şîrvânî, *Hâşiye-i Feyyâz* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437), 207a.

70 Şîrvânî, *Hâşiye-i Feyyâz* (Carullah, 1437), 209a, 210a.

71 Müellif eserinin sonunda Kemâlü'l-mille ve'd-din Ataullah olarak anılmakta ve uzun ömürlü bir hayat yaşamasını temenni eden dua cümlesi yer almaktadır. bk. Şîrvânî, *Hâşiye-i Feyyâz*, (Carullah, 1437), 244b.

72 Kutbeddin Râzî'nin mantık eserlerinin Herat'ta gördüğü kabul için bk. Ertuğrul Ökten, “Bir Timurlu Münşisi Neyi İnşa Eder? İhtiyar b. Gıyâsüddin'in Esâsü'l-İktibâs'ı Üzerine Bir İnceleme”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 26/50 (Haziran 2021), 70-71.

biyografisine dair önemli ve fakat şimdiye dek ihmal edilmiş bazı bilgiler içermektedir. Ayrıca ilk mecmuada dağınık bir durumda bulunan Şîrvânî külliyyatının sağlıklı ve muntazam bir şekilde tespiti de yine bu mecmuaya ihtiyaç duymaktadır.⁷³

Mecmuada ilk göze çarpan husus, ilk mecmuada görülmeyen bir şekilde eserlerin belirli bir düzen içerisinde sıralanmış olmasıdır. Bu durum en bariz şekliyle eserin ilk varağında isimlendirmede ortaya çıkmaktadır. Varağın ortasında genel bir isimlendirme ile *Havâşî 'l-Metâli* ' şeklinde anılan eserler, varağın kenarında Urfa (Ruhâ) kadısı Salih Efendi'ye ait olduğu anlaşılan temellük kaydında daha belirgin bir başlık altında *Havâşî 'l-Metâli 'i 't-is 'i (Metâli* in dokuz hâşiyesi) şeklinde zikredilmiştir.⁷⁴ Bu ifadenin kime ait olduğu açık olmamakla birlikte mecmuada yer alan birden fazla *Metâli* ' hâşiyesinin bir dönemden sonra toplu şekilde anıldığını gösterdiği açıktır.

Mecmuanın ilk eseri, müellifine ait bir kayıt içermeyen ve baştaki kayıtla uyumlu bir şekilde *Metâli* 'in baş kısmına yazılan bir hâşiyedir. Carullah nüshası ile mukayese edildiğinde *Hâşîye-i Feyyâz* olarak anılan eserle aynı olduğu görülmektedir. Eserin bu nüshasının başında kenara ilâştirilmiş *yakînî billâhi yakînî* ifadesi ise Carullah nüshasında yer almamaktadır. Eserin sonunda herhangi bir kayıt bulunmamakta olup kenardaki minhüvât kayıtlarında "rahimehullah" ifadesinin kısaltılmış hâli dikkat çekmektedir.⁷⁵ İlk bakışta müellifin hayatta olmadığı bir evrede yazıldığı intibamı uyandırmakla birlikte bunların farklı bir kaleminden çıktığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla nüshanın müellifin vefatı sonrası yazıldığı bu hâliyle kesin değildir.

Eserin ilerleyen sayfalarında *yakînî billâhi yakînî* kaydının başında zikredildiği ve aynı kalemde çıkma üç eser daha karşımıza çıkmaktadır. Bu eserlerden ilk ikisinde müellife dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte 45a-72b arasında yer alan ve diğerlerine göre daha hacimli olan üçüncü eser, müellif hayatta iken yazıldığı ima eden birtakım hususlar içermektedir. Öncelikle kenardaki minhüvât kayıtları, müellifin hayatta olduğuna işaret eden ifadelerle (medde zılluhû) sonlanmaktadır.⁷⁶ Eserin son varağına gelindiğinde mecmuanın ilk eseriyle aynı kaleme geçilmektedir. Burada yer alan temme kaydında meâlen "Mevlânâ Mesud Şîrvânî'nin, Allah ona selamet versin, mutlak meçhule dair ifade buyurduğu işbu latîf risâle, fakir ve hakir kul Mahmud Kubbânî (ö. ?) eliyle hicrî 876 (m. 1471) yılında Sultan Hüseyin Bahadır Han Medresesi'nde tamamı erdi" ifadelerine yer verilmektedir.⁷⁷ Bu ifade şu iki hususu açıkça ortaya koymaktadır: Eser, Şîrvânî hayatta iken yazılmıştır ve bu dönemden itibaren de müstensihler tarafından ona isnat edilmiştir.

73 Çalışmamızın amacı günümüze ulaşan eserlerini dikkate alarak Şîrvânî'nin hayatının kapalı kalan kısımlarını aydınlatmak olması hasebiyle eserlerinin tespiti ve tanıtmını bir başka çalışmamıza havaleye etmeyi uygun bulmaktayız. Bu sebeple eserlerinin aktarımı ve tespitine biyografisinin daha tam resmini ortaya koymada yardımcı olduğu kadarıyla yer verilmiştir.

74 Eserin ilk varağında Kevâkibi ailesine mensup Ebu's-Suûd ve Ahmed Efendi'ye ait kayıtlar da yer almaktadır. Şîrvânî, *Havâşî 'l-Metâli* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 1a. Eserin ilerleyen sayfalarında bu adlandırma farklılaşmakta ve *Şerhu 'l-Metâli 'i 't-is 'i* hâlini almaktadır. bk. *Fevâid* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 73a.

75 Şîrvânî, *Havâşî 'l-Metâli* ' (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 4a, 5a, 7a-7b.

76 Şîrvânî, *Havâşî 'l-Metâli* ' (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 48a, 50a.

77 Şîrvânî, *Hâşîye 'alâ mebâhis 'l-mechûli 'l-mutlak* (el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224), 72b.

Eserin başındaki *yakîni billâhi yakîni* kaydının Şîrvânî'nin bu eserine has bir durum olmadığını söylemek gerekir. Zira birbirinden bağımsız yazılan birçok nüshada onun eserlerinin başında ve çoğunlukla besmelenin yanında bu ifade karşımıza çıkmaktadır. Binaenaleyh yazımızın başında eser tespitinin güçlükleri bölümünde bahsi geçen karinelere bu tür ifadeleri eklemek mümkündür. Bu gibi ifadeler, tek başına bir eserin aidiyetini ortaya koymada yeterli olmasa da başka hususlarla birlikte takviye bilgi olarak pekâlâ görülebilir. Haddizatında bu ifadenin müellif tarafından kendi eserlerini, karışma ihtimali bulunan diğer düşünürlerin eserlerinden ayırtıcı olması sebebiyle eklediğini düşünebiliriz.

Her iki mecmuada Herat'ta yazıldığı belirtilen, kimi zaman Şîrvânî'ye aidiyeti doğrudan belirtilen ya da metin dışı kaynaklarda işaret edilen, istinsah tarihi belirtilen ya da müellif hayatta iken yazıldığına işaret edilen eserleri bu şekilde sıralamak mümkündür. Nitekim Şîrvânî ile ilgili yapılan kimi araştırmalarda Ezheriyye mecmuası görmezden gelinmiş olmakla birlikte, Carullah mecmuasının dikkate alındığını ve burada yer alan eserlerin bir kısmının zahriye kayıtlarına istinaden Şîrvânî'ye isnat edildiğini görmekteyiz.⁷⁸ Çalışmanın başında ifade edildiği üzere, bize göre, Herat'ta Şîrvânî'yle aynı dönem ve mekânı paylaşmış diğer bilginlerin ifadelerinin de dikkate alındığı bir resim bu konuda daha aydınlatıcı ve bütünlüyci olacaktır.

Sonuç

Mesud Şîrvânî'nin eserleri söz konusu olduğunda belirgin olan şöhreti, hayatı dikkate alındığında aynı oranda bir açıklık arz etmez. Genellikle sonraki dönem kaynaklara dayalı olarak yazılan ve çoğunlukla dipnotlarda yer verilen hayatı, yaşadığı coğrafya ve zaman dilimi, ilişkide olduğu akrân bilginler ve aktif olarak bulunduğu ortamlar dikkate alındığında bilinenden farklı bir Şîrvânî portresi karşımıza çıkmaktadır.

Bâharzî'nin *Makâmât'*ı örneğinde gördüğümüz üzere, kendisine yakın kaynaklar, onun Molla Câmî'nin ders halkalarına belirli bir dönem katılmış olsa da ilmî yönünden ziyade irfân meclisinin bir üyesi olarak öne çıktığını zikretmektedir. Mürşidine sadakatini her fırsatta dillendiren Şîrvânî, onun adına Herat'ın ilim ve irfan meclislerinden bulunmuş, ondan dinlediklerini düstur edinmiş, diğer bilginlere olan üstünlüğünü dile getirmiştir. Şîrvânî'nin Molla Câmî merkezli bu irfânî yönünü önceleyen ve hayatının sonuna kadar da ona eşlik eden ilmî yönünü unutmamak gerekir. Özellikle aklî ve daha özeldede mantığa dair kaleme aldığı hâşiye ve talikât türü eserler, yaşadığı dönemden itibaren kabul görerek yaygınlık kazanmıştır.

Kapalı kalan hayatının getirdiği bir sonuç da isim benzerliği dolayısıyla başka bilginlerle karıştırılmış olması ve bunun sonucunda ona ait olmayan eserlerin onunmuş farz edilerek yayımlanmasıdır. Kâtip Çelebi'nin yönlendirmesi ile Şîrvânî'nin ayrıca Rûmî olarak anıldığı bilgisi birçok çalışmada karşılık bulmuş ve başta *Şerhu Âdâbi's-Semerkindi* olmak üzere bazı eserlerin Şîrvânî'ye ait olduğu müsellem kabul edilmiştir. Çalışmamızda gösterdiğimiz üzere

78 Adem Güney, *Şîrvânî'nin Şerhu Âdâbi's-Semerkindi Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, 41; Zahit Kaplangöz, *Mesud Şîrvânî'nin Şerhu'r-risâleti'l-vaz'iyesi*, 11.

birden fazla sebepten dolayı bu ilişkinin kurulması çok mümkün görülmemektedir. Nitekim Mesud Rûmî olarak kendisini anan ve bazı çalışmalarda Şîrvânî ile aynı kişi olduğu iddia edilen bilginin hayatı ile mukayese edildiğinde Herat'ta vefat ettiğini bildiğimiz Şîrvânî ile birçok hususta ayrıştığı görülmüştür.

Şîrvânî'nin entelektüel biyografisini günümüze ulaşan eserlerini de dikkate alarak sunma amacı taşıyan çalışmamızda, hakkında yapılan çalışmalarda şimdiye kadar ihmal edilen ve onun yaşadığı zaman ve coğrafyada kaleme alınan yazma mecmualar dikkatlere sunulmuş, bu sayede hem hayatı hem de eserlerinin tespitinde karşılaşılan bazı zorlukların aşılabilmesinin imkânı gösterilmiştir. Carullah Efendi'nin mütalaasına da konu olduğu anlaşılan 1437 numaradaki mecmua, Herat'ta 9. yüzyılın sonlarında istinsah edilen eserleri yanında Şîrvânî'nin imzası niteliğinde görebileceğimiz ve aidiyet sorununda tespite yönelik bir karine teşkil eden *yakîni billahi yakîni* ifadesinin önemi vurgulanmıştır. el-Mektebetü'l-Ezheriyye 2224'te kayıtlı olan ve ilk mecmua ile ciddi oranda benzerlikler arz eden ve diğerini tamamlar nitelikte olan ikinci mecmua, Herat medreselerinin birine Şîrvânî'nin müderris olarak atanma gününe özel bir tartışmanın (el-mübâhase) metnini içermesi bakımından ayrıca önem arz etmiştir. Tartışmanın diğer tarafı olan Mir Atâullah el-Hüseynî'nin Şîrvânî'nin entelektüel yaşamındaki izi bu vesileyle sorgulanmış ve her iki düşünürün metinlerine gidilerek aradaki iletişimin boyutları gösterilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Acer, Abdurrahman. *İbnü'l-Arabî Takipçisi Olarak Abdurrahman Câmî ve Şerhu Fusûsi'l-Hikem'i: Tahkik ve İnceleme*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Aykaç, Mehmet. "Cemâl el-Hüseynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/303-304. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Bulut, Ali. *Belâgat: Meani-Beyan-Bedi'*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2021.
- Bâharzî, Kemâleddin. *Molla Câmî'den Ali Şîr Nevâyî ve Sultan Baykara'ya Şahitliklerim*. çev. Veysel Başçı. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016.
- Binbaş, İlker Evrim. *Intellectual Networks in Timurid Iran: Sharaf Al-Dîn 'Alî Yazdî and the Islamic Republic of Letters*. Cambridge: Cambridge University Press, 2016.
- Devvânî, Celâleddin. *Hâşiyeye 'alâ Hâşiyeti'ş-Şemsiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437/107a-110b.
- Devvânî, Celâleddin. *Risâle fî İsbâti'l-vâcib*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437/74b-93b.
- Eshenkulova, Kishimjan. *Timurlular Devri Medrese Eğitimi ve Ulûm el-Evâil*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi,

- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Farmani, Naqıbullah. *İslam Medeniyetinde Herat*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Fazlıoğlu, İhsan. “Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı: Semerkand Matematik Astronomi Okulu”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 14 (2003). 1-66.
- el-Fetâvâ'l-hindiyeye*. 6 cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1310.
- Güney, Adem. *Kemâlüddin Mes'ud B. Hüseyin Eş- Şirvânî'nin (905/1500) Şerhu Âdâbi's-semerkandî Adlı Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*. Sakarya: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Handmîr, Giyâsüddin. *Târih-i Habîbü's-Siyer*. nşr. Debîr Siyâkî. Tahran: İntişârât-ı Hayyâm, 1380.
- Hüseyinî, Atâullah b. Mahmud. *Hâşiye 'alâ merâtibî'n-nefs*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224/30a-39a.
- Hüseyinî, Mîr Atâullah. *Hâşiye ('alâ bahsî) mu'arrifî'l-mu'arrif*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 1437/237b-244b.
- Hüseyinî, Mîr Atâullah. *Hâşiye 'alâ bahsî'l-mu'arrif*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1255/133b-140a.
- Kaplangöz, Zahit. *Kemaleddin Mesud Şirvânî'nin Şerhu'r-risâleti'l-vaz'iyeye'si ve Mîr Ebu'l-Bekâ b. Abdülbâkî'nin Hâşiyesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. tsh. M. Şerefettin Yaltkaya - Kılıslı Rifat Bilge. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kâtip Çelebi. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, nşr: Mahmud Abdülkadir el-Arnaut. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2010.
- Musevitebâr, Seyyid Asgar - Esedbeygi, Erdeşir. “Berresi-i Karkerdhâ-yi Muhtelif-Müderrisân-ı Devre-i Timûri Der Herât”. *Pezuheşnâme-yi Horasân-ı Bozorg* 47 (2022). 45-62.
- Nevâî, Ali Şîr. *Mecâlisü'n-nefâis*, haz. Kemal Eraslan. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001.
- Ökten, Ertuğrul. “Bir Timurlu Münşisi Neyi İnşa Eder? İhtiyar b. Giyâsüddin'in Esâsü'l-İktibâs'ı Üzerine Bir İnceleme”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 26/50 (2021), 45-88.
- Ökten, Ertuğrul İ. *Jami (817-898/1414-1492) His Biography And Intellectual Influence in Herât*. The University of Chicago, Department of History, Doktora Tezi, 2007.
- Özturan, Mehmet. İslam Mantık Geleneğinde Tanım Teorisi Eleştirilerine Bir Giriş: Tam Tanım Kendisiyle Tanım Mıdır?. *Nazariyat* 4/3 (2018). 83-114.
- Rouayheb, Khaled. “Two Fourteenth-Century Islamic Philosophers: Ibn Mubârakshâh al-Bukhârî and Mullâzâde al-Kharziyânî”. *Oriens* 48 (2020). 345-366.
- Rûmî, Mesud. *Hâşiye 'alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 2395/1b-103b.
- Rumlü, Hasan. *Ahsenü't-tevârih*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 3317/1b-284a.
- Rumlü, Hasan. *Ahsenü't-tevârih*. trc. Oktay Efendiye. Kastamonu: Uzanlar Matbaası, 2017.
- Subtelny, Maria Eva. “A Timurid Educational and Charitable Foundation: The Ikhlaşiyya Complex of 'Alî Şîr Navâ'î in 15th-Century Herat and Its Endowment.” *Journal of the American Oriental Society*, 1 (1991), 38–61. <https://doi.org/10.2307/603748>
- Şahin, Mustafa- Sadakat, Berdi. “Câm ve Herât'ın Büyük Müderrislerinden Mevlâna Celâleddîn-i Kâyinî'nin Yusuf-ı Ehil'e Verdiği Arapça İcâzetnâmenin Tercümesi”. *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi* 11 (2014). 199-209.

- Şahin, Mustafa. *Orta Çağda Herat Bölgesi*. Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Şîrvânî, Mesud. *Hâşiye 'alâ mebhâis 'l-mechûli 'l-mutlak*. el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224/45a-72b.
- Şîrvânî, Mesud. *Hâşiye 'ale 'l-Metâli'*. Tahran: Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 10024/1b-147b.
- Şîrvânî, Mesud. *Hâşiye ber Şerh-i Âdâb*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437/46b-67b.
- Şîrvânî, Mesud. *Hâşiye-i Feyyâz*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437/207a-211b.
- Şîrvânî, Mesud. *Hâşiye-i mebhâs-ı külli ve cüzî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437/189b-206b.
- Şîrvânî, Mesud. *Hâşiyetü mebhâsi 'l-mechûli 'l-mutlak*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437/1b-45a.
- Şîrvânî, Mesud. *Havâşî 'alâ bahsi 'l-mu'arrif min kitâbi Şerhi 'l-Tevâli'*. Amasya: Amasya İl Halk Kütüphanesi, 1849/17b-29a.
- Şîrvânî, Mesud. *Havâşî 'l-Metâli'*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2224.
- Şîrvânî, Mesud. *Şerhu Âdâbi's-Semerkandî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4433/1b-24b.
- Şîrvânî, Mesud. *Şerhu 'l-Âdâbi's-Semerkandîyye*. thk. Mervân eş-Şâzelî. Kuveyt: Dâru'z-Ziyâ, 2020.
- Şîrvânî, *Risâle fî Selâseti Ehbâs*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1437/187a-188a.
- Tahrânî, Aga Büzürg. *ez-Zerîa ilâ tesânîfi 'ş-Şi'â*. Beyrut: Dâru'l-Ezvâ, ts.
- Tosun, Necdet. Bahâeddin Nakşibend. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Uslu, Recep. "Herat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/215-218. Ankara: TDV Yayınları, 1998.

